

UPPSALA
UNIVERSITET

”Vil I danse hos meg i kveld, Kristin?”
En genusteoretisk analys av subjektskonstituering
i Sigrid Undsets *Kristin Lavransdatter*

Tuva Åkerström

Ämne: Litteraturvetenskap
Nivå: Magister
Poäng: 30 hp
Ventilerad: VT 2012
Handledare: Eva Heggstad

Litteraturvetenskapliga institutionen
Uppsatser inom litteraturvetenskap

Innehållsförteckning

Inledning	3
Teori	4
Metod och disposition	7
Tidigare forskning	8
Från mö till kvinna	12
Det oskuldsfulla barnet	13
Den kyska ungmön	17
Kristins sexuella uppvaknade	17
Att underkasta sig normen	20
Den förförda ungmön	23
Ungmön som patriarkatets egendom	23
En transformering av subjektet	26
Konfrontationen med ättesamhället	29
Alternativa kvinnliga positioner	33
Den rena jungfrun	34
Mötet med riddaren	35
Jungfrun i konflikt med patriarkatets ideal	37
Den hotfulla demonen	40
Den demoniska kvinnlighetens representanter	41
Det sexuella begäret	45
Möjligheten till aktörskap	49
Det hängivna helgonet	53
Mötet med munken	53
Kroppsligt lidande som en väg till rening	56
Ett ståndaktigt trots mot ättesamhället	59
Den splittrade bruden	62
Bröllopet	62
Avslutning	66
Litteratur	68

Inledning

”Man föds inte till kvinna, man blir det.”¹ Så lyder den franska filosofen och författaren Simone de Beauvoirs välkända citat från 1949. Vad som följer av detta påstående, skriver den amerikanska filosofen Judith Butler drygt fyrtio år senare, är att ”benämningen *kvinna*” måste betraktas som ”något pågående, ett blivande, ett konstruerande som inte rätteligen kan sägas börja eller sluta”.² Utifrån ett förnekande av alla former av stabila, fördiskursiva kroppar, kön, sexuella begär och identiteter problematiserar Butler premisserna för våra möjligheter att upprätta ett ”jag”, samt det sätt på vilket normativa föreställningar om genus och sexualitet reglerar denna process. Hennes perspektiv väcker frågor om vilka förutsättningar som styr vårt varande, om våra möjligheter att agera fritt och om hur vi måste *göra* vårt genus och vår sexualitet för att uppfattas som begripliga i våra egna och andras ögon. I denna uppsats kommer dessa frågor att vara styrande för min analys av den norska nobelpristagaren Sigrid Undsets kanske mest berömda litterära karaktär Kristin Lavransdatter.³

Det är när Kristin möter den ståtliga adelsmannen Erlend Nikulaussøn som hon för första gången på allvar konfronteras med gränsen för den normativa föreställningen om kvinnans genus och sexualitet. ”Vil I danse hos meg i kveld, Kristin?” frågar Erlend då de två möts under Margretmässan i Oslo, och med den grönskande sommarnatten som inramning lovar de sedan varandra evig kärlek.⁴ Dansen och intimiteten i formuleringen ”hos meg” menar Anne-Lisa Amadou ger orden en erotisk innebörd och frågan förebådar på så sätt den hemliga sexuella relation de två senare ska inleda,⁵ en relation som kommer att tvinga Kristin att söka nya vägar för att förstå sig själv som kvinnligt subjekt.

Trilogin *Kristin Lavransdatter*, som gavs ut mellan 1920 och 1922,⁶ räknas som Undsets främsta verk och består av delarna *Kransen*, *Husfrue* och *Korset*. Undset skildrar här Kristins liv inom 1300-talets norska ättesamhälle fram till digerdödens utbrott. I denna uppsats är det första delen *Kransen* som är föremål för analys. Där får man följa Kristin från barndomen fram till giftermålet med Erlend. Efter en trygg uppväxt på Jørundgård trolovas Kristin som femtonåring med en man från bygden, men när hon senare förälskar sig i Erlend och med honom inleder en hemlig relation kommer Kristin att överträda gränsen för vad som räknas till accepterat beteende för kvinnan inom ättesamhället. Vägen fram till att Kristin och Erlend,

¹ Beauvoir 2002, s. 325.

² Butler 2007, s. 87.

³ Sigrid Undset tilldelades nobelpriset i litteratur 1928.

⁴ Undset 2007, s. 142. Hänvisningar till *Kristin Lavransdatter* kommer härefter att göras i texten.

⁵ Amadou 1994, s. 37.

⁶ Jag använder mig av en utgåva från 2007.

i slutet av *Kransen*, förenas i äktenskapet kantas av flera konflikter och lämnar Kristin, tyngd av ångest och skuld, med en splittrad självbild.

Liv Bliksrud konstaterar 2005 att trots att Sigrid Undsets romaner fortfarande läses både i och utanför Norge visar norska litteraturvetare ett förhållandevis svalt intresse för hennes författarskap. Bland annat en större historisk kunskap vad gäller medeltida språk och diktning menar Bliksrud skulle öka förståelsen för Undsets verk.⁷ Christine Hamm ser dock 2006 två andra aspekter som mer relevanta för att förklara det bristande intresset inom litteraturvetenskapen, dels Undsets konservativa hållning i den samtida kvinnoaksdebatten, vilken har gett upphov till ett motstånd bland feministiska kritiker, dels den episka realistiska stilen, som enligt Hamm inte attraherar moderna kritiker.⁸ Jag kommer att läsa *Kristin Lavransdatter* utifrån just ett genusteoretiskt perspektiv och hoppas kunna visa på relevansen i detta angreppssätt. Personen Sigrid Undset och hennes inlägg i det tidiga 1900-talets kvinnoaksdebatt kommer att lämnas utanför och i fokus står istället den litterära skildringen av Kristins liv och utveckling och för denna utgör, i min mening, normativa genus- och sexualitetsmönster en avgörande aspekt.

Syftet med denna uppsats är att undersöka karaktären Kristin Lavransdatters subjektsskonstituering, det vill säga den process genom vilken hon blir ett subjekt, ett ”jag” som kan agera. I analysen identifierar jag olika kvinnliga positioner inom romanens fiktiva värld, vilka Kristin förhåller sig till då hon försöker forma en begriplig genusidentitet och därigenom konstituera sig själv som subjekt. Analysen utgår från två huvudfrågor: Hur ser romanvärldens normativa kvinnlighet ut och hur förhåller sig Kristins subjektsskonstituering till denna? Vilka avvikande kvinnliga positioner etableras i romanen och på vilket sätt aktualiseras dessa av Kristin?

Teori

För förståelsen av hur genus och sexualitet relaterar till varandra samt till individens formande av ett ”jag” använder jag Judith Butlers teoretiska resonemang kring *genusidentitet* och *subjektsskonstituering*. Med utgångspunkt i poststrukturalistiskt tänkande kritiserar Butler, i

⁷ Bliksrud 2005, s. 72-81. Både förlag och bibliotek vittnar om att Undset fortfarande läses frekvent och under 2000-talet har en mängd översättningar och nyöversättningar gjorts.

⁸ Hamm 2006, s. 5 ff. Hamm lyfter fram Virginia Woolf som ett jämförande exempel. Hon och Undset är jämnåriga, men Woolf har med sin modernistiska stil och sitt problematiserande förhållningssätt till genusfrågor en betydligt starkare ställning inom dagens litteraturkritik.

Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion (2007), första gången utgiven 1990,⁹ feminismens distinktion mellan ett biologiskt kön och ett kulturellt genus. Kön är, enligt Butler, diskursivt på samma sätt som genus och därmed är det omöjligt att upprätta ”kvinnan” som en entydig, representativ identitet för feministiska strävanden. Istället för att se genus som en kulturell tolkning av kön hävdar Butler att föreställningen om ett givet kön måste betraktas som en genuskonstruktion: Genus är ”det diskursiva/kulturella medel varigenom ’könad natur’ eller ’ett naturligt kön’ skapas och etableras som något ’fördiskursivt’”.¹⁰ Regleringen av genus inom det binära motsatsförhållandet kvinna/kvinnligt och man/manligt är också direkt kopplad till regleringen av sexualitet, då dessa genuskategorier förväntas förenas i ett heterosexuellt begär. Centralt för Butlers perspektiv är att genus inte är något man *är* utan något man, genom ord, handlingar och begär, *gör*. Genom att flertalets beteende överensstämmer med en genusnorm kommer denna norm att upprätthållas och förstärkas och därmed uppstår föreställningen om genus som något stabilt och essentiellt.¹¹

På samma sätt som kön inte kan tilldelas en fördiskursiv status ifrågasätter Butler även föreställningen om identitet som något essentiellt, stabilt, kontinuerligt, med förankring i personens inre egenskaper. Identiteter bör snarare betraktas som normativa ideal, vilka regleras av kulturella föreställningar. Begreppet genusidentitet syftar på individens kategorisering som antingen kvinna eller man, och denna kulturella reglering, menar Butler, är en grundläggande förutsättning för upprättandet av en vidare identitet¹²: ”Att tro att diskussionen om ’identiteten’ bör föregå en diskussion om genusidentitet vore ett misstag, eftersom ’personer’ helt enkelt bara blir begripliga genom att tilldelas genus [...]”.¹³

Att ”vara” kvinna är alltså inte ett uttryck för en inre stabil genusidentitet utan snarare en process, ett ständigt blivande, där individens handlingar, ord och begär måste följa den normativa föreställningen om vad ”kvinna” är. Genusidentiteten ”kvinna/kvinnlig” är effekten av att individen upprepar dessa obligatoriska handlingar.¹⁴ Undsets skildring av Kristins strävan efter att upprätta en begriplig genusidentitet ska alltså inte förstås som en process med utgångspunkt i en inre essentiell kärna, utan istället sker denna identitetsformering i relation till en omgivande social och kulturell kontext där premisserna för möjliga genusidentiteter

⁹ Jag hänvisar här till den svenska översättningen (2007) av andra upplagan från 1999. Förutom detta verk av Butler, används i uppsatsen, även *Genus ogjort. Kropp, begär och möjlig existens* (2006) samt Tiina Rosenbergs urval av Butlers texter i *Könet brinner!* (2005).

¹⁰ Butler 2007, s. 57.

¹¹ Butler 2007, s. 87 f.

¹² Butler tilldelar alltså genusidentitet en primär status i jämförelse med exempelvis nationell identitet eller klassidentitet.

¹³ Butler 2007, s. 67 ff (citat s. 67).

¹⁴ Butler 2007, s. 87.

produceras och regleras. Genus och sexualitet är alltså i Butlers modell historiskt och kulturellt föränderliga och ständigt beroende av vem som definierar och med vilket syfte detta sker.¹⁵

Med hänvisning till Gayle Rubin diskuterar Fanny Ambjörnsson i *Vad är queer?* (2006) hur heteronormativiteten inte kan sägas inbegripa alla former av heterosexualitet. Det räcker alltså inte att en individ kan uppvisa heterosexuellt begär för att falla inom normen utan ytterliga kriterier, som till exempel äktenskap, ålder och plats, spelar också in.¹⁶ Detsamma kan även sägas gälla för genus. I min analys kommer just en normativ form av kvinnlighet att ställas emot andra avvikande kvinnliga positioner, som visserligen är begripliga utifrån genuskategoriseringen man/kvinna men ändå står i motsättning till kvinnlighet definierad utifrån normen.

Centralt för Butlers resonemang kring hur stabila genusidentiteter upprättas genom upprepade handlingar är hennes förståelse av kroppen. I likhet med kön, menar Butler att inte heller kroppen kan ses som en passiv, fördiskursiv yta, på vilken kulturella föreställningar sedan projiceras, utan även kroppen får sin form på samma gång som den benämns till exempel genom genus- och sexualitetskategorisering.¹⁷ I sin studie av förhållandet mellan begreppen kön och genus *Kön, kropp och konstruktion. En undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus* (2001), diskuterar Åsa Carlson hur Butler genom begreppet materialisering definierar kroppen som fysisk, men samtidigt språkligt och diskursivt konstruerad. Carlson förklarar: ”Språket pekar ut kroppen, benämner den, och avgör vad som tillhör den och inte. Vi ser kroppen som en enhet med en viss funktion, som något med en viss *form*.”¹⁸ Normer kring genus och sexualitet kan alltså betraktas som anvisningar för hur kroppar ska förstås; vilken form de ska ges. Kropparna svarar på detta genom att anpassa sig efter anvisningarnas krav.¹⁹

Det sätt på vilket sociala normer reglerar subjektet och dess kropp är enligt Butler en form av maktutövning, men makt ska inte betraktas som bara reglerande, utan makten producerar samtidigt en viss typ av subjekt. Detta är en tanke Butler hämtat från den franske filosofen Michel Foucault, och utifrån denna förståelse av makt använder Butler, i likhet med Foucault, termen konstituera för att förklara förandet av ett stabilt subjekt. Subjektet formas genom en konstituerande princip, som för Butler utgörs av normativa genus- och sexualitetsmönster. Att

¹⁵ Butler 2006, s. 31.

¹⁶ Ambjörnsson 2006, 86 f.

¹⁷ Butler 2007, s. 205-212.

¹⁸ Carlson 2001, s. 144.

¹⁹ Carlson 2001, s. 139.

kunna uppvisa en begriplig genusidentitet är alltså grundläggande för att kunna konstitueras som subjekt; en människokropp kan omöjligt vara begriplig utan att först förstås som antingen kvinnlig eller manlig.²⁰

Att konstitueras handlar med andra ord om att bli ett subjekt, att bli begriplig och genom att vinna erkännande inom en social kontext kunna handla som ett ”jag”. Även Ian Hacking har i *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory* (1995) inspirerats av Foucaults tankar om subjektet och i sin studie av minnets funktion betonar han vikten av att se subjektsskonstituering i relation till upprättandet av egna livsberättelser. Genom att placera sig själv i tillgängliga narrativa modeller för kausala utvecklingsförlopp menar Hacking att individen omformulerar sitt förflutna och därmed även omdefinierar sig själv.²¹

För att betona samspelet mellan normernas reglerande och producerande funktion samt samspelet mellan yttre sociala och inre individuella föreställningar kommer jag i min analys att använda begreppet subjektsskonstituering för den process genom vilken Kristin försöker forma ett ”jag” utifrån tillgängliga föreställningar om kvinnlighet. Flera av de kvinnliga positioner som jag identifierar kan med fördel betraktas, utifrån Hackings resonemang, som en narrativ ram för individens subjektsskonstituering.

Den normativa samhällsordningen inom Undsets romanvärld har jag valt att benämna *patriarkat*. Begreppet patriarkat har kritiserats för att det ofta ges en universell innebörd och därmed inte tar hänsyn till skilda kulturella kontexter.²² Undsets roman skildrar ett medeltida, utpräglat patriarkalt, samhälle där männen innehar den politiska och kulturella makten, men även inom detta skiljer sig normsystemet ibland åt mellan olika manliga gemenskaper. Min användning av begreppet hänvisar till den specifika kontext Undsets romanvärld utgör och för denna uppsats är det den patriarkala ordningen i Kristins uppväxtmiljö, med sina främsta representanter i fadern Lavrans och fästmannen Simon, som är av störst betydelse och således den jag hänvisar till när jag talar om patriarkatet.

Metod och disposition

Med stöd av Butlers teoretiska begrepp kring genus och sexualitet undersöker jag Kristins subjektsskonstituering samt villkoren för denna process, genom att identifiera ett antal kvinnliga positioner, vilka aktualiseras inom romanens fiktiva ramar. Inom queerteori används ofta begreppet subjektsspositioner vilket, i Martin Bergs och Jan Wickmans

²⁰ Carlson 2001, s. 176.

²¹ Hacking 1995, s. 249-256.

²² Butler 2007, s. 52.

översiktsverk om queerteori, *Queer* (2010), definieras som ”ett diskursivt avgränsat utrymme, vilket likt en diskursivt uppbyggd gjutform definierar subjektet”. Subjektspositioner ska alltså betraktas som språkliga eller diskursiva strukturer och inte som faktiska individer.²³ De kvinnliga positioner jag identifierar i *Kransen* kan utifrån Bergs och Wickmans resonemang med fördel förstås som kulturella och språkliga figurer, vilka erbjuder skilda genus- och sexualitetsmönster och, genom att aktualiseras hos individen, fungerar som ram för formandet av jaget.

Analysen av *Kransen* är uppdelad i två större avsnitt. I ”Från mö till kvinna” undersöks ett av den patriarkala ordningens normativa kvinnliga ideal, ungmön, utifrån vilken Kristin definieras under sin uppväxt. Kristins utveckling behandlas här kronologiskt och ungmön sätts i relation till barndomen, det sexuella uppvaknandet och den transformering till kvinna som den förlorade oskulden genererar. I analysens andra avsnitt ”Alternativa kvinnliga positioner” identifieras tre positioner, jungfrun, demonen och helgonet, som alla förhåller sig mer eller mindre avvikande till den normativa idealiteten. Dessa positioner etableras i romanen genom motiv och bikastrukturer för att sedan, i och med det normbrott samlaget med Erlend innebär, aktualiseras av Kristin i hennes strävan efter att forma en ny stabil genusidentitet. Här behandlas varje position för sig och strukturen blir därmed tematisk.

Kransen avslutas med en skildring av Kristins och Erlends bröllop. Denna episod knyter samman de olika positionerna och utgör på flera sätt en vändpunkt i Kristins utveckling. I uppsatsens avslutande del ”Den splittrade bruden” undersöks skildringen av bröllopet och därmed sammanförs en del trådar från de två tidigare analysavsnitten.

Tidigare forskning

Som en av Norges två nobelpristagare har det självklart, trots Bliksruds anmärkning angående den senare tidens bristande intresse, skrivits mycket om Undset och hennes författarskap. Jag har för denna översikt valt att begränsa mig till litteratur som specifikt behandlar *Kristin Lavransdatter* och därmed uteslutit biografier om Undset samt studier av hennes övriga romaner. Utifrån läsningen av de senare decenniernas forskning framstår Ellisiv Steens nykritiska läsning *Kristin Lavransdatter – en estetisk studie* (1996), första gången utgiven

²³ Berg & Wickman 2010, s. 47.

1959,²⁴ som den första riktigt tongivande studien av *Kristin Lavransdatter*,²⁵ och jag har därför valt att sätta den som bakre gräns för min forskningsöversikt.

Syftet med Steens studie är att undersöka på vilka grunder romanen *Kristin Lavransdatter* uppfattas som en konstnärlig helhet. Med fokus på stil, genretrogenhet och struktur granskar Steen hur tematik och motiv samspelar i romanen. Temat, människans kamp i konflikten mellan himmel och jord, mellan denna världss krav och Guds krav, menar Steen ligger öppet, och är detsamma oavsett om romanen ses som historisk, psykologisk, kristen eller som en kärleksroman. Denna konflikt konkretiseras främst i Kristins liv, men även övriga karaktärer upplever denna kamp, eller står som representanter för den ena eller andra sidan. Finn Thorn tar, i sin teologiska studie *Sigrud Undset. Kristentro og kirkesyn* (1975), utgångspunkt i Steens tematiska tolkning för sin undersökning av hur Undsets syn på kyrka och kristendom kommer till uttryck i författarskapet. Vigdis Ystad är däremot, i sin text ”Kristin Lavransdatter og historien” (1982), kritisk till Steens förståelse av romanens tema som en motsättning mellan himmel och jord. Ystad menar att det jordiska har en viktig plats i det religiösa livet som skildras, och tolkar därmed in ett mer dynamiskt förhållande mellan dessa krafter. Att spänningar uppstår beror inte på något motsatsförhållande, utan på att jordelivet blir konfliktfyllt när det sätts i en kristen kontext.

Steens undersökning är textanalytisk, och den biografiska och idéhistoriska kontextualiseringen är sekundär. En liknande utgångspunkt har även Jan M. Claussen i sin studie *Sigrud Undsets Kristin Lavransdatter. Kristins religiøse utvikling* (1982) och Solveig Aareskjold i undersökningen ”Kaos og kosmos hos Sigrud Undset” (1985). Claussen analyserar Undsets roman utifrån det binära förhållande mellan två verkligheter – den transcendent, religiösa och den immanenta, världsliga – som han menar utgör en övergripande aspekt i verket. Liksom Steen ser Claussen spänningen mellan dessa två poler konkretiserad i Kristins liv och han placerar in karaktärer och platser i de båda verkligheterna. Även Aareskjold formulerar romanens tema som en spänning mellan två motstridiga krafter: kosmos och kaos. Kosmos, menar hon, representerar kulturen och det kristna samfundet, medan kaos står för otämjd natur och erotik. Platser och karaktärer runt Kristin ser Aareskjold som representanter för de två stridande krafterna och även hon betraktar Kristins liv som den scen där konflikten utspelas.

²⁴ 1959 gavs Steens studie ut under titeln *Kristin Lavransdatter – en kritisk studie*. 1969 kom andra upplagan då med titeln *Kristin Lavransdatter – en estetisk studie*.

²⁵ Se exempelvis Bliksrud 1988, s. 15; Oftestad 2003, s. 32; Thorn 1975, s. 7 f; Berguson 2003, s. 23.

Liv Bliksrud är en av de främsta Undsetforskarna och i sin avhandling *Natur og normer hos Sigrid Undset* (1988) sätter hon *Kristin Lavransdatter* i en biografisk och idéhistorisk kontext. I fokus står Undsets förståelse av naturen som organisk och lagmässig, vilket Bliksrud ser som ett gemensamt underliggande drag i författarskapet. För analysen av *Kristin Lavransdatter* är föreningen mellan denna natursyn och inflytandet från katolicismen utgångspunkt.²⁶ Spänningen mellan gudomlighet och natur ser Bliksrud som ett samspel. Genom naturens lagmässighet får människan betala för vad hon syndat, men genom att möta konsekvenserna av sina brott i ödmjukhet kan synden också bli vägen till nåden. Kristins oförmåga att bemöta sina synder med ödmjukhet är, enligt Bliksrud, grunden till hennes inre konflikt.

En biografisk utgångspunkt har även Bente Heltoft i sin avhandling *Strukturgrundlag og livssyn i Sigrid Undsets romaner* (1984). Genom enskilda analyser av Undsets skönlitterära verk söker Heltoft identifiera det mest djupgående, gemensamma draget, grundstrukturen, som hon sedan kopplar samman med Undsets livssyn. Den grundstruktur Heltoft läser fram är motsatsförhållandet mellan medvetande och drift. I *Kristin Lavransdatter* konkretiseras konflikten mellan dessa krafter i Kristins person. Hon är, enligt Heltoft, en medvetandebestämd människa vars vilja delas av driftbestämda krav och denna viljekonflikt strukturerar verket.

Ett av de senaste större arbetena om *Kristin Lavransdatter* är Bernt T. Oftestads *Sigrid Undset. Modernitet og katolisisme* (2003). Även hans utgångspunkt är biografisk och idéhistorisk då fokus ligger på Undsets förhållande till sin samtid, vilket Oftestad menar präglades av en dubbelhet mellan katolicism och modernitet. Det tematiska mönstret i författarskapet tolkar han som en motsättning mellan natur och förnuft. Till naturens dimension hör erotik, sexualiteten, det kroppsliga och att bejaka detta innebär att förlora sin moraliska frihet att förverkliga sitt livsprojekt.

Den medeltida diktningens intertextuella betydelse för *Kristin Lavransdatter* undersöks av både Anne-Lisa Amadou och Olav Solberg. Amadous syfte i studien *Å gi kjærligheten et språk. Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap* (1994) är att visa hur Undset med språkliga medel och textlån skildrar kärleken och passionen. För analysen av *Kristin Lavransdatter* står referenserna till folkvisan och riddarlegenderna i fokus. En mer omfattande intertextuell analys är Solbergs *Tekst møter tekst. Kristin Lavransdatter og mellomalderen* (1997). Även här är det den medeltida diktningen som utgör intertexten, närmare bestämt tre genrer:

²⁶ 1924 konverterade Sigrid Undset till katolicismen.

balladen (folkvisan), den kristna legenden samt riddarsagan/riddarromanen. Hans undersökning av textlånen visar inte på någon motsättning mellan det världsliga och religiösa och därmed ansluter han sig till de forskare som vill se ett enhetligt förhållande mellan dessa två dimensioner.

Även Claudia Jean Berguson fokuserar i sin studie *Challenging Authority. Saga, Gossip, Ballad and Legend as Narrative Voices in Sigrid Undset's Kristin Lavransdatter* (2003) på genreöverskridande drag i romanen. Med utgångspunkt i Bachtins dialogism²⁷ betraktar hon *Kristin Lavransdatter* som en flerstämmig text där olika röster, bland andra balladens och legendens, hävdar egna versioner av Kristins liv och därmed erbjuder perspektiv som ligger utanför den dominerande episka berättelsen.

Som sagts har genusteoretiska perspektiv inte används speciellt frekvent för studier av *Kristin Lavransdatter*. Susanne Knudsens text "Om at bedrive metafor" (1985) kan dock räknas dit. Hennes syfte är att visa hur naturmetaforer i romanen, genom att förväxlas med verklighet och identitet, skapar ideologiskt färgade kvinnobilder. Kristins styrka och självständighet är bara skenbar, menar Knudsen, då det är naturmetaforiken och hemmets sfär som formar bilden av kvinnlighet. En genusteoretisk studie som ligger närmare mitt syfte är Christine Hamms analys i "The Maiden and the Knight. Gender, Body and Melodrama in Sigrid Undset's *Kristin Lavransdatter*" (2006). Utifrån en förståelse av det melodramatiska som ett uttryck för kvinnans desperata försök att hävda sig själv som subjekt, analyserar Hamm konstruktionen av genus, sexualitet och kroppslighet i relation till den kvinnosyn Undset ger uttryck för i sin samtid. Centralt för Hamms tolkning är Kristins anammande av jungfrun och riddaren som föreställningsmässiga genusroller. Detta menar Hamm bör tolkas som en reaktion på konflikten mellan sociala genusnormer och sexualitetens könsskiljande funktion, en konflikt Hamm identifierar i Undsets roman så väl som i hennes samtid.

Flertalet av författarna tolkar alltså den tematiska strukturen i *Kristin Lavransdatter* som ett dualistiskt förhållande mellan två dimensioner: himmel – jord, kosmos – kaos, medvetande – drift, Guds nåd – natur, förnuft – natur, för att ge några exempel.²⁸ Medan till exempel Steen, Aareskjold och Heltoft läser in en konflikt mellan dessa krafter, vill bland andra Blikrud, Solberg och Oftestad se förhållandet som ett samspel. Kristins karaktär är den scen där dessa krafter verkar och utifrån denna binära struktur tolkas motiv och gestalter som representanter för vardera kategorin. På ett generellt plan kan man säga att med en konfliktläsning skapas spänningen då Kristin låter sig hänges åt det jordiska och därmed följer sin egen vilja istället

²⁷ Se exempelvis *Litteraturvetenskap – en inledning* (1998), red. Staffan Bergsten, Lund 2002.

²⁸ Härefter används begreppen *himmelskt* och *jordiskt* för att sammanfatta detta dualistiska förhållande.

för förnuftet eller Guds vilja. I samspelsläsningarna skapas konflikten istället genom att Kristin inte lyckas sammanföra de jordiska krafterna med de himmelska.

Att Kristin som ogift kvinna inleder en sexuell relation med Erlend är en betydelsefull händelse för min analys av romanens genus- och sexualitetsmönster. Även inom den tidigare forskningen är detta en central händelse och ses ofta som upprinnelsen till den mer eller mindre konfliktfyllda spänning mellan det himmelska och det jordiska som därefter strukturerar romanen. Genom att anlägga ett genusperspektiv på denna ”konflikt” och därigenom uppmärksamma de maktförhållanden och begränsningar som regleringen av genus och sexualitet genererar, vill jag i denna uppsats ge nya perspektiv på Kristins utveckling, perspektiv som, vilket ska visa sig, kommer att leda bort från en binär struktur mellan himmelskt och jordiskt.

Från mö till kvinna

Under ett av Erlends och Kristins hemliga möten överraskas de av ett oväder och tar skydd i en lada där Erlend för första gången förför Kristin. Han tar om hennes fot, kysser huden ovanför hennes knä. Hon skälver under hans underliga blick – ”hun syntes det måtte være fordi hennes hjerte banket slik” – och efter ett lamt försök att hindra honom ger sig Kristin till Erlend: ”Hun ség bakover i høyet med åpne armer og lot Erlend gjøre som han ville.” (s. 161) Genom denna handling transformeras Kristin från mö till kvinna och eftersom detta sker utan att hon och Erlend ingått äktenskap, utgör handlingen ett brott mot den sociala ordningens normativa genus- och sexualitetsmönster.

Detta normbrott spelar en avgörande roll för intrigen i *Kransen*, eftersom det är upphovet både till en yttre konflikt mellan Kristin och det sociala normsystemet och en inre splittring hos Kristin, då hon tvingas omformulera sin status som kvinnligt subjekt. För att förstå den sociala betydelse som övergången från mö till kvinna ges i Undsets romanvärld kommer jag i detta avsnitt att närmare undersöka det normativa genus- och sexualitetsmönster som karaktären Kristin formas utifrån och tvingas förhålla sitt jag till.

Butler definierar normen som ”ett mått och ett sätt att skapa en gemensam standard”.²⁹ Genom genusnormer produceras ouppnåeliga idealiska versioner av kvinnlighet och manlighet och dessa ideala versioner, menar Butler, är en förutsättning för att kunna uppleva mänskliga kroppar; de fungerar alltså som ram för hur individer upplever sig själv och andra.

²⁹ Butler 2006, s.67.

För att bevara status som begripligt subjekt krävs att individen gör sitt genus inom ramen för denna idealitet.³⁰ Den normativa idealiteten kan alltså betraktas som en modell för hur individen bör forma sin egen genusidentitet, för att därigenom konstitueras som subjekt. Undsets medeltida miljö domineras av ett patriarkalt ättesamhälle och inom denna sociala ordning produceras olika kvinnliga idealiteter för olika stadier i en kvinnas liv. Den idealitet som är av störst betydelse för Kristin i *Kransen*, har jag valt att kalla *ungmön*. Ungmön utgör statusen hos ett kvinnligt subjekt från barndomen fram till giftermålet då hon, genom att förlora sin oskuld, övergår till att vara kvinna/hustru och därmed hamnar under makens förmyndarskap istället för faderns. Som föreställning kan ungmön, utifrån Hackings förståelse av subjektskonstituering, betraktas som ett narrativ, en livsberättelse om hur en dotter av börd bör utvecklas och agera under uppväxtåren.

I detta avsnitt kommer jag att undersöka hur ungmön som kvinnlig idealitet gestaltas i romanen samt hur Kristin, från barndomen fram till giftermålet, förhåller sin egen identitetsformering till denna ideala, ouppnåeliga genusidentitet. Inledningsvis behandlas Kristins barndom och därefter hennes sexuella uppvaknande. Att Kristin ger sig till Erlend innebär som sagts ett allvarligt brott mot normen och avslutningsvis kommer Kristins status som förförd ungmö inom den patriarkala ordningen att diskuteras.

Det oskuldsfulla barnet

Kristins barndom på Jørundgård skildras som närmast ett paradisiskt tillstånd och Kristin etableras därigenom som den ideala dottern till stormannen Lavrans. ”Gud unne deg glede av henne, Lavrans Bjørgulfsson!”, utbrister en bondkvinna från fjället när hon för första gången ser den ”lille møen” (s. 18). Kristin beskrivs som ett friskt och livligt barn med en naivt oskuldsfull blick på världen. De milda ögonen och det tjocka håret, ”gult som moden hvete”, skvallrar om framtida skönhet och hon benämns som ”en liljeros” och ”et riddermanns barn” (s. 18). Denna bild av Kristin som vän och oskuldsfull är konstant under hela hennes uppväxt och som nyss trolovad femtonåring, på randen till vuxenlivet, är det fortfarande med samma friska, mjuka drag hon beskrivs, men då med en ”fullt utvokst” kvinnokropp:

Hun lignet mest på sin far og hadde vokst seg høy, var smal i midjen, med tynne, fine ledemot, men rund og trinn allikevel. Hennes ansikt var noe kort og rundt, pannen lav og bred og hvit som melk, øynene store, grå og blide under vakkert rissede bryn. Munnen var litt stor; dog var den friskt rød og fyldig og haken eplerund og veldannet.

³⁰ Butler 2006, s.46 f; Butler 2005, s. 119.

Hun hadde et deilig tykt og langt hår, men det var noe mørkt på lét, like nær brunt som gult, og ganske slett. (s. 74)

Som normativ idealitet etableras alltså ungmön genom att Kristin som barn definieras utifrån denna ram. Utmärkande för denna är kombinationen av en yttre ungdomlig, blomstrande skönhet och en inre ren oskuldsfullhet. Butler problematiserar förhållandet mellan inre och yttre egenskaper genom att se kroppen som den yta där föreställningen om en inre essentiell identitet upprättas. ”Själen” menar Butler är ”en bild av ett inre psykiskt rum inristad på kroppen som en social beteckning” och detta inristande regleras av sociala normer.³¹ Hos Undset kan man se denna glidning i beskrivningen av yttre och inre karaktärsdrag, då främst de senare förväntas sätta avtryck på den fysiska kroppen. Mjuka, rundade former, milda ögon och ett blomlikt anlete, vilket utmärker både Kristin och hennes syster Ulvhild är inte bara beskrivande för deras yttre skönhet utan också för deras väna, oskuldsfulla väsen som på detta sätt kan avläsas på kroppen. Gestaltningen av Kristin kan jämföras med hur Margret, Erlends frillobarn, karaktäriseras senare i romantrilogin. Denna mö besitter inga av de ideala egenskaperna; hon beskrivs redan som nioåring vara skenhelig, inställsam, högmodig och osann. Margrets skönhet har heller inte de mjuka, milda drag som återfinns hos Kristin, utan istället är hon skrämmande lik sin mor, Eline, som i sin tur beskrivs som ”strålende vakker” med ”runde og harde” ögon ”under de smale, kullsorte bryn” (s. 248). Även här finns alltså samma samspel mellan inre och yttre karaktärsdrag.

Kristins uppväxt på Jørundgård skildras som en helt igenom trygg tillvaro. De höga fjällen som ramar in gården ger för barnet Kristin en trygg begränsning av synkretsen, ”så verden ble hverken for stor eller for liten” (s. 47). Framförallt är det dock fadern, Lavrans, som skänker denna trygghet. Både Solberg och Steen betonar faderns betydelse för Kristins utveckling. Enligt Solberg är fadern och Gud desamma för Kristin under uppväxten. Han ”vore den synlege Gud som har verna henne og hevda ein ikkje alt for streng autoritet”.³² Faderns centrala roll etableras direkt i romanens inledning genom den glädje Kristin upplever då hon får följa med Lavrans på två av hans resor. Deras relation beskrivs under dessa som varm och förtrolig: ”Hun satt på farens fang og spiste grøt og rømme av samme skje som han.” (s. 29) Och ”hver natt hadde hun sovet trygt bakom sin fars brede, varme rygg” (s. 33). Fadern gestaltas också inledningsvis som en idealisk man: vacker, ridderlig, rättsinnig och ”jevn i sin ferd, men høvisk av vesen” (s. 12).

³¹ Butler 2007, s. 213 f (citat s. 213).

³² Solberg 1997, s. 144 f; Steen 1996, s. 112 f.

Den nära relation till fadern förstärks av att Kristins förhållande till modern, Ragnfrid, beskrivs som distanserat. Ragnfrid som förlorat flera barn före Kristins födelse är tungsint och inte alls av samma utåtriktade karaktär som maken, men Kristin plågas inte av avståndet till modern: ”Tenkt over at morens tunge sinn gjorde det stilt på gården, hadde hun [Kristin] aldri; hun hadde synes det var som det skulle være når moren opptuktet og formante henne, men faren lekte og skjemtet med henne.” (s. 48) Senare, när Kristin är äldre, berättar också modern hur dottern redan som spädbarn föredragit sin far: ”Jeg gav deg die enda, da var det alt slik at når Lavrans kom nær oss to, da slapp du brystet mitt av munnen og rakte mot ham og lo så melken rant over leppene dine.” (s. 222) Även Lavrans kommer senare i livet, när Kristin vuxit upp, att reflektera över den starka kärlek han känt till sina barn. Det arrangerade, kärleksfattiga äktenskapet med Ragnfrid och hans undanskymda roll inom ättesamhället är besvikelser Lavrans ställer mot lyckan som döttrarna har givit honom: ”[A]lt han hadde levd, var blitt kjærte fordi han trygget dem med det, de fine, bløte små livene han hadde holdt i hendene sine.” (s. 320) Samtidigt som Lavrans framställs som den ideale fadersfiguren är det också på denna punkt han kan sägas avvika från ättesamhällets norm, då han vid flera tillfällen blir kritiserad av sina likar för att han inte håller sina döttrar hårdare.

Kristins förankring i den patriarkala ordningen förstärks alltså av kärleken till och identifikationen med fadern. Han är hennes trygghet och hennes mått på vad som är rätt och hederligt. Att relationen till fadern inledningsvis beskrivs vara så central för Kristins tillvaro är starkt bidragande till den djupa konflikt som uppstår när Kristin möter Erlend och tvingas trotsa normsamhället och därmed även sin far.

En aspekt av Kristins barndom som till viss del placerar henne utanför normen är att hon i stort sett helt saknar nära relationer till kvinnorna i sin omgivning. Av föräldrarna är det som sagts Lavrans hon liknar och står närmast men även när det gäller lekkamraterna nämns bara pojkar, av vilka Arne är den mest centrala. Steen visar hur Kristins benägenhet att binda ”sine følelser til menn” är genomgående för hela romantrilogin, inte minst genom att hon blir mor till åtta söner.³³ Till viss del kan alltså barnet Kristin betraktas som en pojkflicka. I *Female Masculinity* (1998) diskuterar Judith Halberstam detta fenomen (tomboyism) som hon menar brukar tolkas som ”a ’natural’ desire for the greater freedoms and mobilities enjoyed by boys”.³⁴ Det finns ingen medveten strävan hos Kristin efter att anamma ett manligt genus och ibland skiljer sig även hennes reaktionsmönster från pojkarnas, till exempel när barnen i leken har iscensatt ett dop där en av pojkarna agerar präst medan en späddgris får vara det nyfödda

³³ Steen 1996, s. 155.

³⁴ Halberstam 1998, s. 6.

barnet. Efter denna hädiska lek ”lo de store guttene så de skrek, men Kristin ble så skamfull at hun var på gråten” (s. 16). Här markeras alltså en skillnad i relation till pojkarna då Kristin uppvisar ett förväntat kvinnligt genusbeteende.

Kristins självklara identifiering och samvaro med manliga karaktärer gör dock att hennes tillvaro på Jørundgård kännetecknas av stor frihet. I sin studie av kvinnliga utvecklingsromaner, *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige* (1996), menar Kristin Järvstad, i anslutning till Emily Hancocks resonemang, att den förpubertala perioden för flickor ofta utmärks just av en större rörlighet jämfört med puberteten. Samhällets värderingar, skriver Järvstad, är under denna period inte ”helt inriktade på flickans inlemmande i en specifik kvinnoroll”.³⁵ Även Halberstam menar att puberteten och sexualiserandet av kroppen begränsar flickans frihet och därmed gör rollen som pojkflicka till en omöjlighet: ”[A]s soon as puberty begins, however, the full force of gender conformity descends on the girl.”³⁶ Även i *Kransen* är det alltså tydligt hur det förpubertala barnets ännu inte sexualiserade kropp möjliggör en större rörlighet, inte minst genom att den senare pubertala kroppen kommer att begränsa denna frihet. Att den sexualiserade kroppen sätter gränser för det kvinnliga subjektets handlingsmöjligheter blir Kristin varse på ett smärtsamt sätt, vilket kommer att diskuteras mer ingående i nästa avsnitt.

Ungmön, som ett av ättesamhällets normativa ideal, har en avgörande betydelse för konstitueringen av Kristin som kvinnligt subjekt. Centralt för Butlers förståelse av hur genus görs är att de tvångsmässiga mönster som formar individers genus från början finns utanför, ”bortom en själv i en socialitet som inte har något enstaka upphov”.³⁷ Ungmön som en idealitet är inte heller något som Kristin förhåller sig medvetet till under sin uppväxt utan snarare är det personer i hennes omgivning som benämner henne utifrån denna ram. Bondkvinnan på fjället, munken Edvin som Kristin träffar i Hamar under en av resorna med sin far, och fru Åshild, en av samhället utstött kvinna som senare kommer att spela en viktig roll i Kristins liv, pekar alla ut Kristin som en fager, vän mö (s. 18, 39, 57). Den rena, väna mön, som är sin faders lycka och glädje blir ett slags ursprungstillstånd för Kristins subjektskonstituering. Långt senare i Kristins liv, när hon åter hamnat i vanrykte i bygden använder prästen denna bild för att beveka henne: ”Jeg minnes deg da du var et vakkert, menløst barn. [---] Tenk på din far, Kristin – for hans skyld får du legge fra deg denne skam og rense deg, hvis du kan –” (s. 1070) Här och vid flera andra tillfällen i romantrilogin

³⁵Järvstad 1996, s. 37. Se även Emily Hancock, *The Girl Within. A Radical New Approach to Female Identity*, London 1990.

³⁶ Halberstam 1998, s. 6.

³⁷ Butler 2006, s. 23.

fungerar barnet Kristin som en jämförelsepunkt mot vilken omgivningen definierar henne i senare stadier av hennes liv. Denna idealitet gestaltas på så sätt som Kristins inre ursprungliga genusidentitet. Det visar sig även för henne själv vara omöjligt att frigöra sig från denna normativa föreställning, vilket är av avgörande betydelse för den inre konflikt som uppstår när Kristin bryter ungmöns narrativ och ger sig till Erlend.

Det sker dock redan under barndomen vissa rubbningar i den trygga tillvaron på Jørundgård. Första gången är då system Ulvhild skadas allvarligt i en olycka. I det allmänna tumultet uppstår konflikter med både Ragnfrids fränder och prästen Sira Eirik. Kristin hamnar i skymundan och från en vrå i rummet lyssnar hon till de vuxnas samtal: ”Det falt som et forferdelig trykk over henne da hun første gang ante at folk kunne tenke så forskjellig om så mange ting [...]” (s. 56) Med denna händelse markeras en mognad hos Kristin då hon tvingas se sina föräldrar utifrån, och det paradisiska tillståndet till viss del bryts. Kristins smärtsamma insikt om att hon inte är föräldrarnas enda intresse och att det under den stabila, trygga hemmiljön döljer sig oenigheter, följs snart av ett sexuellt uppvaknande som leder till ännu smärtsammare insikter, vilka även för första gången rubbar Kristins status som ideal ungmö.

Den kyska ungmön

Det mest kritiska skedet i det normativa narrativ som ungmön representerar är utan tvekan pubertetens sexuella uppvaknande. För Kristin blir detta en konfliktladdad upplevelse då hon för första gången själv får erfara genusnormens begränsningar samt vilka katastrofala följder ett normbrott kan få. Men i och med dessa upplevelser kommer hon också att inkorporera kyskheten som ett mer medvetet förhållningssätt till sin sexualitet.

Kristins sexuella uppvaknade

Att Kristin som femtonåring är på väg att lämna barndomen markeras av trolovningen med Simon Darre. Efter en kort besvikelse över att fästmannen till det yttre inte lever upp till hennes romantiska förväntningar känner hon sig tillfreds med sin lott och glädjer sig över hur fadern har ordnat för hennes framtid, och inför det stundande äktenskapet upplever hon inledningsvis endast en barnslig förväntan: ”[E]fter som tiden led og hennes kister fyltes og hun stadig hørte snakk om sitt giftermål og det hun skulle føre i boet, så tok hun til å lenges efter at saken skulle bli bundet i festemål [...]” (s. 74) Fru Åshilds antydningar om att äktenskapet har fler aspekter än det materiella är Kristin inte vuxen nog att förstå. Det finns

alltså en tydlig diskrepans mellan den vuxna kroppen och det oskuldsfullt barnsliga sinnet; den ännu inte sexuellt medvetna ungmö kan sägas befinna sig i ett sexualitetens gränsland.

Det sexuella uppvaknandet sker sedan bryskt och är helt kontrollerat av manliga karaktärer, som genom att placera Kristins kvinnliga kropp i en position som objekt för den manliga blicken tvingar henne att förhålla sig till sig själv som sexuellt subjekt. Första gången detta sker är genom barndomsvännen Arnes kärleksförklaring. Detta närmande är fysiskt – han tar om hennes fotled och lägger huvudet i hennes sköte – och intentionen att upplysa om den sexuella praktiken är tydlig. ”Hvordan vil du like det” frågar Arne ”når Simon ligger slik i fanget ditt og leker med ditt hår?” Kristin försöker skjuta tanken ifrån sig. Hon ”syntes det åpnet seg likesom en dør inn til et rom, mange mørke veier inn til mere mørke; uglad og hjerteklemt tøvet hun og ville ikke se inn” (s. 78). Arnes närmanden väcker obehag och Kristin önskar att bli kvar i sin barnsliga okunskap: ”Jeg ville helst ikke ha noen mann – ikke enda –” (s. 79) Mer brutal är nästa situation, då prästsonen Bentein utsätter Kristin för ett våldtäktsförsök. Kristin möter den druckne Bentein ensam på en enslig väg efter att hon har tagit avsked av Arne, och trots att Bentein är någon hon aldrig tyckt om är hon oförberedd och reagerar med häpnad på hans fräcka tal och våldsamma närmanden. När hon till slut förstår hans intention är det med instinktivt raseri hon slår sig fri.

Benteins sätt att benämna henne som ett sexuellt objekt kan Kristin inte värja sig mot lika lätt som mot Arnes närmanden, utan händelsen tvingar henne till en omdefiniering av sig själv: ”Ingenting kunne bli som det hadde vært før, siden en mann hadde våget å ville henne noe slikt.” (s. 95) Det är det fysiska våldet, den kroppsliga upplevelsen som står i fokus för Kristin efter våldtäktsförsöket och den sexuella lusten blir därefter en kroppslig lust som genom känslor av skam, blygsel och sorg sätts i motsättning till en ren själ: ”Nu var det blitt virkelig for henne at både hun selv og alle mennesker hadde et syndig, kjødelig legeme som snæret om sjelen og skar i den med harde bånd.” (s. 95) Trots att Kristin fortfarande är oskuld har hon förlorat sin barnsliga oskuldsfullhet och tvingats förhålla sig till sig själv som sexuellt subjekt; Bentein har ”bryte mødommen i hennes sinn” (s. 95).

Hamm menar att dessa upplevelser gör Kristin rädd för en sexuell relation, vilket stämmer så till vida att känslorna de sexuella mötena väcker hos Kristin uteslutande är negativa. Bilden av sexualiteten som en destruktiv kraft förstärks dessutom då dessa händelser är upprinnelsen till att Arne mördas av Bentein och att Kristin kommer i vanrykte, i och med att folket i bygden anklagar henne för att ha lockat Arne och sedan gett sig åt Bentein. Hamm lyfter även fram hur insikten om kroppens sexualitet får Kristin att uppleva sig själv och sin kropp som

avskiljd från andra människor.³⁸ Viktigt i detta sammanhang menar jag är att upplevelsen av att vara avskild placerar Kristin i en objektsposition i förhållande till den manliga blicken. Arnes sexuella anspelningar får henne att känna sig ”syk og maktesløs” (s. 78), och vad gäller Bentein drömmer hon om att mörda honom för att hämnas och suddas ut minnet av övergreppet. I denna situation är offerrollen den enda tillgängliga, och hon förmår endast gråta över ”alt dette som var ført over henne med vold” (s. 95).

Den normativa heterosexualiteten förutsätter att kategorierna man och kvinna utgör varandras motsatser och denna särskiljning är styrande för vad som anses vara accepterat beteende för individerna i respektive kategori.³⁹ Som barn kunde Kristin förhålla sig mer fritt till dessa genuspositioner, men i och med att hon benämns som sexuellt objekt upprättas också denna annanhet i förhållande till männen; genom att definieras utifrån sitt kön begränsas hon. Episoden med Arne och Bentein gör Kristin, på ett bryskt sätt, medveten om att hennes nu kvinnliga kropp inte är förenlig med barndomens frihet. Att denna annanhet upprättas av två män, som har varit närvarande under Kristins uppväxt, betonar ytterligare att premisserna för umgänget mellan könen har förändrats.

Det sexuella uppvaknandet och Kristins upplevelse av att vara begränsad av sin kropp gör att hon nu även förstår vad äktenskapet innebär och den barnsliga förväntan ersätts av en motvilja inför fästmannens närmanden. Simon, som senare i romantrilogin kommer att spela en betydelsefull roll i Kristins liv, skildras i dessa inledande scener som en stereotyp representant för den patriarkala ordningen. Han är väl insatt i det affärsavtal äktenskapet utgör och han närmar sig Kristin med den formella rätt han besitter som fästman:

Da, mens de stod oppe på svalen foran øverstestuen, tok han henne om livet og kysset henne. Siden gjorde han det ofte når de to var alene. Hun var ikke glad for det, men hun lot det skje siden hun visste festemålet var ikke til å unngå. Nu tenkte hun på sitt giftermål bare som på noe hun måtte, men ikke som noe hun gjerne ville. (s. 94 f)

Simons distanserade hållning förstärker Kristins känsla av främlingskap inför sin fästman och hennes position som objekt för hans blick. Att fadern uppskattar Simon och stödjer att denne tar hans plats som Kristins förmyndare gör det uppenbart att hon inte längre kan återvända till den trygga tillvaro barndomen har utgjort. Detta står klart för Kristin i och med att bygdefolket, efter Arnes död, betraktar henne som lösaktig. Från denna sexuella skam kan bara Simon, den rättmätiga ägaren av hennes sexualitet, värja henne: ”Men den ytterste, knugende angst falt over henne når hun tenkte på Simon og hvordan han hadde tatt henne og

³⁸ Hamm 2006, s. 11 ff.

³⁹ Butler 2007, s. 75 ff.

ført henne bort og stått frem for henne hjemme og rådet som hun var hans eiendom – faren og moren hadde falt unna for ham som hørte hun allerede mere til ham enn dem –.” (s. 106)

Att Kristin ber sin far om att bli skickad till ett kloster i Oslo för en tid kan, som Hamm skriver, förstås som en flykt undan ”the trouble she has with her dawning insight into her own sexuality”,⁴⁰ men det är också en flykt från ett sammanhang där det paradisiska tillståndet som oskuldsfullt barn för alltid gått förlorat och där hon istället helt definieras utifrån sin sexualitet, inte bara av fadern och Simon utan, genom ryktena, även av hela bygden.

Att underkasta sig normen

För att förstå hur subjekt skapas genom att benämnas använder Butler den franske filosofen Louis Althusser's begrepp *interpellation*. Althusser ser ”detta ’tilltal’ eller ’anrop’ som en ensidig handling”, nämligen som ”lagens makt och kraft att framkalla fruktan och att samtidigt, till ett visst pris, erbjuda erkännande”.⁴¹ Att erkännas som mänsklig innebär, enligt Butler, att bli begriplig i enlighet med det sociala sammanhangets normer. Att tilldelas eller förvägras erkännande blir på så sätt en fråga om makt, om att ges eller inte ges status av mänsklighet.⁴² Butler betonar hur interpelleringen inte bara kontrollerar subjektet utan också formar det genom att erbjuda en plats inom den sociala gemenskapen: ”Anropet är formande, eller performativt, eftersom det initierar individen till subjektets underkastande status.”⁴³ Under sin uppväxt har Kristin interPELLERATS till identiteten ungmön av omgivningen utan att själv ha förhållit sig på ett medvetet sätt till denna norm. Även efter Arnes död då Kristin själv känner rädsla och skuld inför den roll hon spelat, är det fortfarande bilden av det oskuldsfulla barnet Simon målar upp: ”Det er da ikke underlig hun har vært sorgfull og ufrisk siden den ulykkeskvelden hun ble skremt så stygt – hun som aldri hadde møtt annet enn godhet og godvilje før [...]” (s. 108) På samma sätt är även den kvinnliga kroppen som sexuellt objekt en reglering som påförs Kristin utifrån av manliga karaktärer.

I episoden med Arne och Bentein kliver Kristin dock över gränsen för ett normativt beteende och de katastrofala följderna kan utifrån Butlers resonemang betraktas som en tillrättavisning. Men i och med att Kristin lämnar hemmet för klostret, märks ett mer medvetet förhållningssätt till sexualiteten. För att vinna erkännande bejakar Kristin interpellationen i den meningen att hon anammar ungmön som modell för sin genusidentitet. Därmed både

⁴⁰ Hamm 2006, s. 11.

⁴¹ Butler 2005, s. 191.

⁴² Butler 2006, s. 24 f.

⁴³ Butler 2005, s. 191.

formas hon i enlighet med detta ideal, samt kan på ett medvetet sätt uppvisa kunskap om vad som räknas som önskvärt uppträdande. Detta märks till exempel vid ankomsten till klostret, då hon uttrycker en stark önskan om att efterlikna det normativa beteendet: ”Kristin svedet av angst for hun ikke skulle greie å te seg like høvisk som de andre [...]” (s. 118) Denna övergång från icke-sexuell till sexuell medveten ungmö belyses även genom det miljöombyte klostervistelsen innebär. Medan Lavrans har gett sina döttrar stor frihet är abbedissans första ord till Kristin att hon här ska lära sig ”å lyde og tjene før [hun] blir satt til å byde og råde” (s. 116). Kristin förväntas alltså anpassa sig och sitt agerande efter klostrets regler. Detta minskade handlingsutrymme kan även kopplas till Halberstams och Järvstads resonemang kring hur den sexualiserade kroppen tvingar in flickan i genusnormernas begränsade ramar.⁴⁴

På flera sätt upprättar alltså det sexuella uppvaknandet en skiljelinje och markerar en ny fas i Kristins utveckling. Jämfört med den tidigare okunskapen skulle man kunna säga att Kristin nu uppvisar ett kyskt förhållningssätt till sexualiteten, en medveten förståelse av sexuell oskuld som ett villkor för heder och ärbardhet. Sexualiteten är, enligt Butler, i likhet med genus kulturellt reglerad och den normativa sexualiteten upprättas därmed inom den dominerande kulturella ordningen.⁴⁵ Den kyska sexualiteten kan på så sätt sägas utgöra en aspekt av idealiteten ungmön, och reglerna för det kyska uppträdandet definierar därmed den nya kvinnliga position som Kristin, i och med sexualiserandet av hennes kropp, bör inta i umgänget med män.

Att bejaka en interpellering handlar om att underkasta sig normens maktanspråk. Centralt för förståelsen av makt är dock att den inte bara är repressiv utan även produktiv och därmed, menar Ambjörnsson, kan underkastelse även inge en positiv känsla av att behärska en situation.⁴⁶ Parallellt med Kristins bejakande av interpellationen kan man även se denna produktiva effekt, då Kristin uppvisar större självmedvetenhet och självförtroende. Tydligast gestaltas detta genom att hon, under sin klostervistelse, mäter sig med sängkamraten Ingebjørg. Den senare är med sin alldeles för feta figur, nyfikenhet, fåfänga och pladdrighet en nästintill löjeväckande figur som sällan uppvisar ett önskvärt beteende. Kristins medvetenhet om att hon är överlägsen Ingebjørg vad gäller både skönhet och uppträdande gör att hon behandlar vännen nedlåtande. När Kristin till exempel inför bondegillet under Margretnässan märker att Ingebjørg väntar med att klä sig tills hon ser vad den andra ska bära, antar hon självsäkert utmaningen. ”Far min har lært meg det alltid at vi skulle ikke vise

⁴⁴ Halberstam 1998, s. 6; Järvstad 1996, s. 37.

⁴⁵ Butler 2007, s. 84.

⁴⁶ Ambjörnsson 2006, s. 46 ff.

våre mindremenn ringeakt – men du er vel så stor, du, at du vil ikke smykke deg slik for bønder og leilendinger” (s. 138), säger Kristin och tvingar därmed kamraten att klä sig i sin bästa utstyrsel.

Även i förhållande till män visar Kristin en större medvetenhet gällande normativt uppträdande. Scenen när Kristin och Ingebjørg överfalls av en grupp tyska män som lovat följa dem tillbaka till klostret utgör en direkt parallell till Benteins våldtäktsförsök, men då Kristin i det senare fallet handlar i blint raseri och ”som et dyr” (s. 92) kämpar mot mannen, kan hon nu både läsa av situationen samt visa en större självbehärskning: ”Dypt i henne ulmet en redsel som hun ikke våget å slippe frem i tanken [...]. Oppunder kåpen listet hun frem det relikviekors hun hadde fått av sin far, klemte hånden om det, bad i sitt hjerte inderlig om at de snart måtte møte noen, og forsøkte ellers å samle alt sitt mot og late som ingenting.” (s. 128)

Denna medvetenhet framkommer även genom Kristins förändrade syn på umgänget mellan män och kvinnor. Upprinnelsen till historien med Arne och Bentein – att Kristin ensam gick ut i skogen för att säga adjö till Arne – kan som sagts sägas ha orsakats av en omedvetenhet om hur reglerna för detta umgänge förändrats i och med att man lämnat barndomen. Simon klandrar Lavrans för denna Kristins obetänksamhet, genom att påpeka det olämpliga i att låta dottern fritt umgås med pojkarna inom hushållet: ”[S]å meget tør jeg kanskje si at vi ble holdt strengere, søsknene mine og jeg; vi fikk ikke løpe så fritt om med husfolket som jeg har sett at Kristin er vant til. Min mor, hun brukte å si, leker en med kotkarlers unger, så får en gjerne lus i håret til slutt – og noe er det i det.” (s. 108 f) I denna situation vreds Kristin över hur Simon tillrättavisar föräldrarna. Men senare i klostret, när syster Helga berättar om hur Ingebjørg har mött Erlend i hemlighet och även lovat att föra Kristin till ett sådant möte, har aktandet av heder och kyskhet blivit normerande även för hennes uppträdande och hon kan nu sägas förespråka samma ideal som Simon: ”Hun snurpet munnen for at den andre [Helga] ikke skulle se det smilet som ville frem. Så Ingebjørg var slik hun –. ’Ventelig skjønner hun vel at jeg er ikke sånn jeg renner til stevne med fremmede menn bakom husnov og gjerder,’ sa hun kry.” (s. 137) I detta citat liksom i Simons tillrättavisning framkommer föreställningen om två motsatta kvinnligheter: den kyska och den lössläppta. I Simons anmärkning organiseras dessa utifrån klass; kyskheten kopplas samman med börd och måste därmed skyddas från enkelt folk som inte äger denna typ av femininitet. Kopplingen mellan börd och ett hedersamt, kyskt uppträdande är återkommande romanen igenom och uttrycks tydligast av Lavrans som svar på Ragnfrids antydning om att kärleken till Erlend kan få Kristin att glömma sin heder: ”Hun [Kristin] er da ikke en fjøsdeie, vet jeg, som legger seg bort bakom en skigard. [---] Og ikke tror jeg noen mø av god ætt og fostret opp i kristendom og ærbarhet skiller seg så fort ved

æren eller livet heller.” (s. 232) Även Kristin tar alltså utgångspunkt i detta mönster för norm och avvikelse när hon med orden ”Ingebjørg var slik hun” placerar Ingebjørg och sig själv i vardera kategorin.

Från att som oskuldsfullt barn ha blivit benämnd utifrån den position ungmön tillgängliggör, har Kristin alltså själv medvetandegjort ungmön som en ideal genusidentitet och därmed intagit sin normativa position inom det patriarkala ättesamhället.

Den förförda ungmön

Kristins första möte med Erlend är en dramatisk scen där han kommer till hennes och Ingebjørgs undsättning när de överfalls av tyska rövare i skogen. Erlend ”trakk sitt sverd, tok nakketak på den tyskeren hun [Kristin] brøtes med, og prylte ham med flat klinge” (s. 129). Efter att återigen ha mötts och dansat tillsammans vid bondegillet under Margaretmässan inleder Kristin och Erlend en hemlig sexuell relation som tvingar Kristin att helt omformulera sin position som kvinnligt subjekt. Den inre splittring som följer gör att Kristin aktualiserar alternativa, till viss del avvikande kvinnliga positioner, för att med dessa som ram försöka förena den sexuella överträdelsen med en begriplig genusidentitet. För att förstå denna process är det av avgörande betydelse att först klargöra hur den normativa ordningen hanterar det normbrott som en förförd ungmö utgör. När Kristin möter Erlend har hon, som tidigare konstaterats, underordnat sig den normativa kvinnligheten och därmed kommer konflikten kring hennes normbrott, för henne själv och i relation till omgivningen, hela tiden att inbegripa både idealiteten ungmön samt den patriarkala benämningen av den förförda ungmön. I detta avsnitt kommer jag därför att undersöka hur ättesamhället definierar den förförda ungmön som en avvikelse samt hur Kristin förhåller sitt normbrott till ungmön som normativt ideal.

Ungmön som patriarkatets egendom

I texten ”Mellan män” (1996) beskriver Eve Kosofsky Sedgwick hur kvinnans roll inom patriarkatet i första hand är att agera bytesvara; kvinnan kan betraktas som en ”symbolisk egendom i det primära syftet att befästa mäns band med män”. Äktenskapet utgör därmed inte en allians- och bytesaffär mellan en man och en kvinna utan mellan två manliga parter.⁴⁷ Det medeltida ättesamhälle som Undset skildrar i *Kransen* organiseras i allra högsta grad efter denna princip. Redan som sjuåring är Kristin fullt medveten om att hennes uppgift som dotter

⁴⁷ Sedgwick 1996, s. 81.

är att gifta sig: ”Så jeg skal vel giftes, kan jeg tenke. Mor har nok rede både kister og skrin med hjemmefølget mitt allerede.” (s. 46) Att trolovningen med Simon i första hand är en affärsuppställning med syfte att stärka Lavrans ställning framställs även som en självklarhet: ”Og nu han hadde fått maket det slik at hans datter skulle giftes til Formo med en mann av Dyfrinsætten, syntes folk han hadde ført sitt forsett, å bli den fremste mann i bygden, vel til ende.” (s. 73)

Ungmöns kropp och sexualitet fungerar alltså som faderns egendom, vilken han sedan överför till maken. Att som Erlend locka en trolovad mö är på så sätt inte främst ett brott mot mön, utan snarare mot de män som har egendomsrätt över hennes kropp. Simon tydliggör detta förhållande för Kristin: ”[H]an [Erlend] har lokket deg ut av alle dine frenders råd. – Har du tenkt på hva slags husbond du får hvis du blir gift med en mann som tok en annens hustru til sin frille – og nu vil han til hustru ta en fremmed svenns festemø –?” (s. 198)

Ifrågasättandet av Erlends karaktär utgår i detta citat helt från hans brott mot andra män av börd och kvinnans objektsposition är tydlig. Det är alltså inte i första hand handlingen att locka en oskuld som fördöms utan att ta något som tillhör en storman.

Att kvinnans kropp och sexualitet inom den patriarkala ordningen utgör mannens egendom påverkar även Kristins självbild. Den motvilja hon känner inför Simon efter att hon blivit medveten om sin sexualitet utgår till stor del ifrån att hon upplever sig vara hans egendom. Denna känsla framträder ännu starkare precis efter det första samlaget med Erlend: ”Og fordi Erlend hadde gjort henne dette, så syntes hun at hun var slik blitt hans ting så hun kunne ikke skjønne hun skulle leve utenfor hans hender mere. Hun måtte gå fra ham nu, men hun kunne ikke fatte at det skulle skje –.” (s. 162) Den förlorade oskuldens symboliska betydelse för överföringen av förmyndarskapet framträder tydligt i och med att Kristin, på detta sätt, upplever sig vara helt i Erlends händer. Eftersom de inte är bundna till varandra genom äktenskapet hamnar Kristin i en utsatt position. ”Hun [Kristin] er det som setter alt på spill i dette eventyret – du [Erlend] våger ikke meget” (s. 246), konstaterar fru Åshild, i samband med att Erlend och Kristin planerar att rymma tillsammans.

Utsattheten är för den förförda mön socialt och ekonomiskt konkret; det enda som kan föra henne tillbaka till ättesamhället är ett äktenskap med den man som hon gett sig till. Det främsta exemplet på denna svåra position är Erlends tidigare frilla Eline. När hon får höra om Erlends planer på att gifta sig med Kristin reser hon efter honom och de tre möts på fru Åshilds gård. Eline, som var en gift kvinna när hon gav sig till Erlend, är nu änka och ber därför Erlend infria sitt tidigare löfte:

'Minnes du,' spurte Eline, 'den natten jeg fødte sønnen din? Da lovet du at du skulle ekte meg når Sigurd døde.'

Erlend strøk hånden oppunder sitt svedvåte hår.

'Ja, jeg minnes det,' sa han.

'Vil du holde det ordet nu?' spurte Eline.

'Nei,' sa Erlend.

Eline Ormsdatter så over på Kristin – smilte litt og nikket. (s. 249)

Situationen blir därefter dramatisk. Eline hävdar att hon är gravid med Erlends barn, försöker sedan förgifta Kristin för att till slut, efter ett handgemäng med Erlend, ta sitt liv. Eline gestaltas som en ondskefull kvinna och Erlend beskriver deras samliv som en plåga; de har varit som "to fordømte i helvete" (s. 249). Men hennes handlingar kan också betraktas som en desperat reaktion på den ekonomiska och sociala utsatthet som förbindelsen med Erlend placerat henne i och på så sätt är hon en representation för det ovissa öde som även har blivit Kristins lott: "Du er ung og jeg er gammel, Kristin. Jeg vet vel det er unyttig for meg å stride mot deg – nu er din tid." (s. 253) Kristin ser denna parallellitet och med giftdrycken som Eline avsett åt henne, tvingar hon Erlend att välja mellan sina två frillor: "En av oss to får drikke – oss begge kan du ikke holde –" (s. 254) Att medverka till Elines självmord kan ses som en aktiv handling av Kristin, med syfte att komma ett steg närmare ett äktenskap med Erlend och därmed skydda sig själv. Hon erkänner även sin skuld: "[J]eg egget deg [Erlend], for jeg ville hennes død." (s. 258) Denna handling möjliggörs av att den sker utanför den patriarkala gemenskapen, på fru Åshilds ensliga gård uppe på Dovrefjället.⁴⁸ Innanför ättesamhället är nämligen Kristins möjligheter att påverka sin situation ytterst begränsade. Under hela processen, från att trolovningen med Simon bryts till bröllopet med Erlend, tvingas Kristin inta en passiv roll och hennes öde är helt i händerna på manliga aktörer. Hon vill inte ens berätta för fadern vem Erlend är innan hon vet att denne har för avsikt att agera i deras sak. Passiviteten upplever Kristin efter hand som frustrerande och i kombination med ovissheten inför framtiden växer en bitterhet mot Erlend fram: "Kristin visste i sitt hjerte, på sett og vis hadde hun skiftet, om ikke sinn, så syn. [...] For henne var det å sitte her, bie og tenke og friste å holde ut i sin motstand mot foreldrene. Det falt et underlig vinterkaldt lys over alle minnene om hennes møter med Erlend." (s. 263) Även denna påtvingade passivitet kan härledas till kvinnans status som egendom; hon själv är inte part i äktenskapsförhandlingarna. Undset skildrar i *Kristin Lavransdatter* en historisk nedgångsperiod och enligt Steen och Blikrud tematiseras även förfallet i romanen. Blikrud ser detta både inom det världsliga och

⁴⁸ Fru Åshild är en karaktär som på flera sätt står utanför den patriarkala ordningen, vilket kommer diskuteras närmare i avsnittet "Den hotfulla demonen".

religiösa livet: ”Undset skildrer en kultur og en livsform som er rammet av svinnsott og er i ferd med å visne hen og dø.”⁴⁹ För Steen är det dock främst genom brist på ”skikkelige høvdingemner” bland stormännen som detta förfall visar sig; ”det var uår på menn”.⁵⁰ Något som dock inte tas upp i detta sammanhang är hur utomäktenskapliga relationer framställs som bidragande till ättesamhällets förfall. Ett av Lavrans starkaste skäl till att motsätta sig Erlend som måg är just hans tidigare förbindelse med den gifta kvinnan Eline och deras gemensamma barn: ”[S]lik en urett avler kivi – og ufred i en slekt – uten ende. [---] Gud tilgir kan hende slike synder lettere enn mange andre, men de øder ætten slik at det kan aldri hjelpes.” (s. 229) Även episoden med Arne och Bentein då Kristin beskylls för att ha lockat männen, resulterar i osämja mellan familjerna i bygden. Erlends förbindelse med Eline framhålls också som skäl till att han förlorat mycket av sina ekonomiska tillgångar och i hans karaktär sammanförs förmågan att tjusa kvinnor med oförmågan att sköta arv och egendom. ”Men ikke ser han ut som han dugde til meget annet enn dåre kvinner” (s. 230), lyder Lavrans omdöme om Erlend. För att upprätthålla ättesamhällets patriarkala struktur krävs med andra ord att den kvinnliga sexualiteten kontrolleras genom att begränsas till äktenskapet.

Regleringen av möns sexualitet utgår alltså ifrån hennes status som egendom och bytesvara för patriarkatets manliga aktörer. Den förförda mön blir därigenom en stulen men också förbrukad egendom, vilket ger upphov till en utsatt social och ekonomisk position. Skildringen av Kristins väg till äktenskapet visar även tydligt hur egendomsstatusen försätter det kvinnliga subjektet i en passiv roll då hon endast kan vänta på att de manliga parterna ska agera i hennes sak.

En transformering av subjektet

Övergången från mö till kvinna utgör alltså en mycket betydelsefull handling inom den patriarkala ordningen och kräver därmed omfattande reglering. Förutom att vara bestämmande för kvinnans ekonomiska och sociala situation samt styrande för hennes status i relation till värden som ärbarhet och heder, beskrivs denna handling i romanen även innebära en omfattande transformering av subjektet; förändringen av kvinnans sexuella status antas ge hennes inre väsen samt hennes kropp en ny form.

På samma sätt som möns blida sinne speglas i kroppsformer, ögon och leende förväntas även kvinnan/hustruns nya inre göra avtryck på kroppen. Den fysiska kroppen blir alltså, i enlighet med Butlers resonemang, en yta varpå den föreställda inre identiteten ska kunna

⁴⁹ Bliksrud 1988, s. 258.

⁵⁰ Steen 1996, s. 84 ff (citats s. 86).

avläsas.⁵¹ Simon tar udden av anklagelserna mot Kristin, om att ha lockat Arne och Bentein, genom att hävda att alla kan ”se på øynene hennes” att ”hun er mø og ikke kvinne” (s. 108). På samma sätt intygar ögonen kyskhet även hos Kristins syster Ramborg på dennas bröllopsdag, då ”alle kunne se på denne brudens klare, uskyldige øyne at hun bar Gjeslingættens gyldne krone med full ære” (s. 582). Genom att sudda ut oskulden i möns blick antas den sexuella erfarenheten ha en direkt åverkan på hennes kropp; hon blir något annat – en kvinna. För att tydligt markera denna övergång ska möns utslagna hår döljs under hustrulinet.

Även Kristin tilldelar samlaget denna betydelse och hon blir förvånad över att ingen i klostret märker att hon efter föreningen med Erlend är förändrad. När hon tillsammans med Simons familj besöker ett julgille infinner sig samma känsla: ”[H]un syntes også at alle mennesker så på henne, som om de måtte skjønne at hun stod som en løgnerske med gullav over sitt utslagne hår.” (s. 183 f) Kristin förväntar sig att hennes nya status som kvinna ska framträda på hennes kropp och därmed stå i motsättning till det utslagna håret, den fysiska symbolen för mödomen. Det hemliga normbrottet och den motsägelsefulla position som detta placerat henne i ska alltså sätta synliga avtryck på kroppen, tillgängliga för alla att läsa. Även broder Edvin, som är den första Kristin bekänner sina handlingar inför, tolkar henne utifrån detta paradigm: ”[H]vorfor satte du så ikke linskautet på deg, men blir gående med åpent hår mellom de unge møene som du ikke har stort fellesskap med mere – for du har vel dine tanker mest ved andre ting enn de har nu?” (s. 175) Här framgår hur övergången från mö till kvinna i grunden förväntas förändra subjektets inre väsen och därmed distansera henne från den kategori hon tidigare tillhört.

Att på detta sätt, utifrån motsatsförhållanden, beskriva det kvinnliga subjektet före och efter det första samlaget sker frekvent i romanen. Centralt för Butlers förståelse av genusidentiteter är att dess språkliga och diskursiva betydelse skapas genom skillnader; begrepp definieras utifrån vad de inte är.⁵² Att framhålla övergången från mö till kvinna som en handling vilken påverkar alla aspekter av subjektet kan därmed betraktas som en strategi för att skapa en stabil distinktion mellan dessa båda kategorier och därigenom upprätthålla regleringen av kvinnans sexualitet. Ett annat, tidigare diskuterat, motsatspar som också definieras utifrån skillnad är den kyska och den lösaktiga kvinnan. Genom den starka kopplingen till klass kategoriserar dessa som sagts oftast individen i antingen den ena eller andra kategorin, men vid några tillfällen används de för att beskriva Kristins förändring i och

⁵¹ Butler 2007, s. 213 f.

⁵² Carlson 2001, s. 228 f.

med normbrottet. Till exempel framkommer detta i Simons betraktelse över Kristin efter att han fått veta att hon och Erlend träffats i hemlighet i ett horhus, ägt av Erlends vän Brynhild Fluga:

Kristin, det var som en ting han hadde trodd var det skjære gull – da han fikk se den nær ved, så var det bare messing og tinn. Hvit som en sneflope hadde hun knelt og rakt sin hånd inn i luen – det var i fjor; i år drakk hun vin med en bannstatt ribbald i loftet til Fluga – djevelen, nei! (s. 208)

Bilden av Kristin före och efter det sexuella normbrottet utgår här ifrån principen om skillnad. Beskrivningarna ”skjære gull” och ”hvit som en sneflope” syftar på den idealitet som Simon under tiden på Jørundgård definierade Kristin utifrån. Kunskapen om hennes hemliga förhållande med Erlend omdefinierar henne till ”messing og tinn” och istället för att knäböjande svära sin oskuld dricker hon vin i ett horhus. Det är dock oklart huruvida Simon ser förändringen som en transformering. Tidsangivelserna ”i fjor” och ”i år” talar för att Kristin under denna tid har blivit någon annan, samtidigt som formuleringen ”da han fikk se den nær ved” antyder att lösaktigheten alltid varit Kristins sanna identitet, bara dold bakom en mask av oskuldsfullhet.

Även faderns slutliga insikt om Kristins normbrott framkallar detta motsatsförhållande. Till skillnad från de flesta personer i Kristins omgivning är Lavrans ända fram till bröllopsnatten ovetande om Kristins sexuella överträdelser och i förhandlingarna med Erlends fränder står Lavrans fast vid sin övertygelse om dotterns ärlighet och heder, vilket nästan gör honom löjeväckande i deras ögon. ”Ikke lite skulle jeg gitt for å få se denne Lavrans Bjørgulfssøns mine om han fikk vite sannheten om denne dyre datteren” (s. 276), säger Erlends frände Munan efter att förhandlingarna är avslutade. Men, när Lavrans ser Kristin möta makens blick från brudsängen faller insikten om hennes sexuella erfarenhet över honom i ett slag. ”Nei så djevelen om de har biet” (s. 316), utbrister han senare inför Ragnfrid och ångrar då bittert att han gett med sig. I denna scen är det inte bara vetskapen om att Kristin inte gått i brudsäng som oskuld som plågar Lavrans utan dotterns heta blick gör honom även för första gången medveten om dotterns sexualitet och sexuella begär: ”Og nu hadde hun de samme hete øynene – og hun hadde fått sitt. [---] Hennes øyne var ikke blyge mere –.” (s. 321) Denna bild ställer Lavrans mot det oskuldsfulla barnet som bara hade honom för ögonen: ”Han husket Kristins lille toårs skrott på skulderen sin, hennes linbleke, myke hår mot kinnet sitt. Hennes små hender som holdt i hans belte mens hun stanget sin runde, harde barnepanne mot hans skulderblad når han red ut med henne bak seg på hesten.” (s. 320 f) Återigen är det

alltså ögonen som skvallrar om det kvinnliga subjektets sexuella status; den oskuldsfulla möns blyga ögon har bytts mot den sexuellt erfarna kvinnans heta ögon.

Framställningen av övergången från mö till kvinna som en transformering av subjektet med avtryck på kroppen kan sättas i relation till Butlers förståelse av materialisering. Carlson sammanfattar huvudprinciperna för Butlers materialiseringsprocess: ”Den diskursiva linjens bidrag till kroppens materialisering är främst att kroppen formas kausalt och förändras fysiologiskt i de diskursiva praktikerna: kroppen påverkas av vad den gör, hur den används, vilken miljö den vistas i.”⁵³ Genom den patriarkala ordningens normativa reglering av kvinnlig sexualitet frammanar alltså den förlorade oskulden en direkt fysiologisk förändring. Att kroppen på detta sätt konstitueras om beskriver Carlson som en i första hand successiv process. Materialisering ”är en gradvis process och hon [Butler] skulle inte gå med på att sätta upp villkor för *om*-materialisering”.⁵⁴ I övergången från mö till kvinna skulle jag dock hävda att det faktiskt rör sig om en plötslig *om*-materialisering, med tydliga villkor. Handlingen ska sätta direkta spår på kroppen och subjektet ska omedelbart uppleva ett främlingskap inför sina tidigare likar. Kanske kan denna omständighet sägas visa vilken avgörande symbolisk och normativ betydelse övergången från mö till kvinna ges i Undsets romanvärld och i förlängningen hur fundamental kroppen och sexualiteten är för det kvinnliga subjektets begriplighet.

Konfrontationen med ättesamhället

Ungmöen som idealitet samt den patriarkala regleringen av övergången från mö till kvinna, vilken upprättar den förförda ungmöen som en avvikelser, är som tidigare påpekats av central betydelse för Kristins subjektskonstituering och i förlängningen för den inre konflikt som förbindelsen med Erlend ger upphov till. Den idylliska barndomen, den nära relationen till fadern samt Kristins eget anammande av ungmöen som modell för sin genusidentitet gör att hennes självbild och moralkodex, i mötet med Erlend, är starkt präglad av den patriarkala ordningens ideal. I längden kan hon inte undgå att se Erlend och deras olovliga relation i ljuset av ättesamhällets norm, vilket ger upphov till inre såväl som yttre konflikter.

Inledningsvis har Kristin svårt att ens förena sitt tidigare liv på Jørundgård med de hemliga kärleksmötena: ”[...] Jørundgård – det var som flöt hun på en strøm som bar bort fra det alt sammen.” (s. 162) Innanför klostrets murar är det dock stunderna med Erlend som framstår som överkliga: ”Det var som hun skulle ha drømt det nu – margretmesseaftenen, den stunden

⁵³ Carlson 2001, s. 187.

⁵⁴ Carlson 2001, s. 179.

i låven, nettene i buret på Skog – enten hadde hun drømt det, eller så drømte hun dette som var nu. [...] Langt borte skimtet hun bleke bilder av faren og moren –.” (s. 166) Att Kristin inte kan förena dessa två verkligheter kan tolkas som ett uttryck för hennes oförmåga att efter samlaget med Erlend förstå sig själv utifrån en enhetlig genusidentitet. Butler menar att genus alltid görs i relation till sociala normer och föreställningar som finns utanför individen. Det är genom denna sociala värld som individen kan vinna erkännande.⁵⁵ Omgivningens tolkning spelar alltså en avgörande roll för individens möjlighet att förstå sig själv. Övergången från mö till kvinna har som tidigare diskuterats en stark symbolisk betydelse, och Kristin förväntar sig att denna handling ska förändra henne i grunden. Att omgivningen inte kan se denna inre transformering utan istället fortfarande definierar Kristin som en kysk ungmö skapar en diskrepans mellan den sociala omgivningens tolkning och hennes egen, vilket genererar en överklighetskänsla. Hon upprepar för sig själv att hon nu är Erlends frilla, som för att ständigt påminnas om att upplevelsen i ladan inte var en dröm.

För att hantera denna inre splittring förtränger Kristin fadern, hemmet och sin egen kunskap om vad som anses rätt och hederligt. Hon ”hadde bare denne selsomme følelsen av å være fremmed for alt som hun før hadde kjent seg bundet til” (s. 157). När Erlend försöker övertyga Kristin om att deras samlag inte är en så stor synd, då de kan sägas vara gifta inför Gud, väljer Kristin att undertrycka misstankar om att dessa ord tidigare riktats till Eline:

[H]un viste fra seg den motvillige angst for at det kunne ha vært om Erlend og en annen – og søkte å finne trøst i hans ord. [...] Uten hun visste av det, samlet Kristin opp av alt han sa, hver liten ting som kunne gjøre ham vakrere og kjærere for henne og minke hans skyld i alt hun visste om ham som ikke var av det gode. (s. 163)

Ifrågasättandet av Erlends karaktär och beskrivningen av hur Kristin ”uten hun visste av det” idealiserar Erlend, antyder att hon här handlar mot ett bättre vetande. Detta kan tolkas som ett synliggörande av den inre splittring Kristin brottas med.

Faktumet att Kristin måste hemlighålla sin sexuella relation är avgörande för den förvirring hon upplever. Hon tvingas på egen hand försöka hitta ett sätt att definiera sig själv och sin handling. Den första tiden i klostret, efter det att hon förlorat sin oskuld till Erlend, börjar Kristin aktivt uppmärksamma negativa beteenden bland sina medsystrar: ”Hun hørte mere efter sladder, og hun la merke til alle små ting omkring seg som tydet på at ikke engang søstrene her i klostret var så aldeles hellige og uverdslige.” (s. 169) När hon väl bekänner sitt brott för broder Edvin kritiserar han dock henne för att på detta sätt försöka förminska

⁵⁵ Butler 2006, s. 23 ff.

betydelsen av sin egen gärning: ”Men skjønner du ikke det er ille med deg nu, for nu liker du bedre å høre slikt om andre menneskers skrøpelighet enn om gode menneskers vandel, som kunne tjene deg til foredømme –?” (s. 177) Att uppmärksamma andras brister är alltså ett försök från Kristins sida att förstå sin handling i relation till omgivningen för att därigenom forma en begriplig genusidentitet. Bekännelsen inför broder Edvin tillhandahåller dock en ny strategi.

I Foucaults efterföljd tilldelar Butler bekännelsen en central roll för subjektstitulering. Att tala om sin brottsliga handling utgör i sig en ny handling, som genom att tolkas av den lyssnande parten får en performativ funktion: ”Om talande är en form av görande, och om delar av det som blir gjort är jaget, då är samtalet en form av att göra någonting tillsammans och bli annorlunda; någonting kommer att uppnås under loppet av detta utbyte, men ingen vet vad eller vem som blir gjort förrän det är gjort.”⁵⁶ Samtalet med broder Edvin påverkar Kristins självförståelse och hon accepterar hans tolkning av hennes handling som en synd: ”Nu syntes hun at Edvin hadde vist henne grant og klart, jo, hun hadde syndet, slik og slik var hennes synd, og hun fikk ta den på seg og friste å bære den tålmodig og vel.” (s. 178) Utifrån dessa råd gör Kristin upp en plan för hur hon ska förhålla sig till sitt normbrott; hon ska bli ”ydmyk og snill”, bära sitt öde ”vakkert og vel”, vara ”trofast og full av godhet” mot Erlend samt tänka på honom ”uten utålmodighet” (s. 178). Återigen försöker Kristin hitta ett sätt att göra detta nya, som hon genom samlaget har blivit, begripligt och de egenskaper hon här försöker tilldela sig själv liknar i stor utsträckning den normativa föreställningen om ungmön. Bekännelsen inför broder Edvin ger alltså Kristin möjlighet att tillfälligt förena sin överträdelse med den genusidentitet hon tidigare definierats utifrån.

Broder Edvin är en karaktär som till stor del står utanför den patriarkala ordningen, vilket kommer att diskuteras senare. Hans reaktion på Kristins bekännelse är inte heller vrede och fördömande utan ”sorg og forferdelse” (s. 174), och det är med vänliga ord han sedan försöker råda henne. Att bekänna sin skuld inför patriarkatets representanter upplever Kristin mycket mer skrämmande. Hon ville ”ikke være ved for seg selv engang [...] at hun var mindre redd for å bli grepet i synden sammen med Erlend enn for å stå frem alene og si til Simon og til sin far hva som lå henne på hjertet. Og så ønsket hun nesten at det måtte komme en straff over henne og det snart.” (s. 194) En bekännelse inför fadern skulle, utifrån Butlers förståelse av bekännelsen som ett formande av jaget genom mötet mellan samtalsparternas skilda perspektiv, tvinga Kristin att se sig själv och sina handlingar genom faderns ögon. Butler

⁵⁶ Butler 2006, s. 174 ff (citat s. 177).

menar att viljan till att bekänna kan spåras till ”ett begär efter bestraffning” och därigenom ”en slutlig befrielse från skuld”.⁵⁷ Kristin kan alltså sägas längta efter straffet utan att själv våga framkalla det genom bekännelse. Denna ambivalenta inställning förstärker intrycket av förvirring inför den tvetydiga position hon befinner sig i. Försöken att förtränga det patriarkala normsystemet, att intala sig själv att utanförskapet bara är tillfälligt och att relationen till fadern ska gå att återupprätta ställs mot ovissheten inför vad de verkliga konsekvenserna kommer att bli och mot en längtan efter att denna osäkerhet genom upptäckt och bestraffning ska få ett slut.

Allteftersom den hemliga förbindelsen med Erlend uppdragas tvingas Kristin dock se den med omgivningens ögon och kan då inte längre blunda för att hennes agerande överskridit ättesamhällets ideal. Medan Simon förstår vidden av Kristins normbrott kommer Lavrans som sagts vara ovetande om att hans dotter gett sig till Erlend. Trots detta är det relationen till Lavrans som står i centrum för Kristins konfrontation med den normativa ordningen.

Efter Elines död försäkrar Kristin att hon inte kommer att släppa Erlend, ”ikke om jeg skal trede ned min egen far” (s. 259). Och detta är just vad Kristin kommer att göra. Lavrans ovilja att acceptera Erlends frieri leder till en lång tyst kamp mellan far och dotter som Kristin till slut vinner: ”[H]un hadde følt i hans kjærtegn og sett i hans øyne at nu var han så pint ut så han orket ikke holde fast ved sin motstand lenger. Hun hadde vunnet på ham.” (s. 268) Att Kristin inte gifter sig som oskuld förstår Lavrans så småningom och förutom att pinas över dotterns ”skamløshet” (s. 319), kommer han även att bli till åtlöje för att, med ett storslaget bröllop, ha gett Erlend vad denne redan tagit själv. Genom att inte följa de regler som det normativa ungmönarrativet sätter upp tvingas Kristin alltså bli en besvikelse för sin far.

Distanserandet mellan Kristin och fadern börjar dock redan med hennes och Simons trolovning: ”Far, tenkte hun – hun lengtet slik efter ham, efter alt de hadde hatt sammen før Simon Darre var kommet inn i deres liv.” (s. 135) Denna oundvikliga separation med fadern grundas i mannens äganderätt över kvinnan; som hustru tillhör hon sin make. Att gå emot sin faders vilja, och därmed avvika från idealet ungmön, skapar dock en större distans.

Inledningsvis försöker Kristin dock intala sig att normbrottet ska gå att åtgärda: ”Når hennes far hadde samtykket i hennes og Erlends kjærlighet, kunne hun gå til ham som før; når hun og Erlend var gift, kunne de skrifte og bøte for sin forseelse.” (s. 169) Så lätt kommer det dock inte att gå, utan Lavrans besvikelse över dotterns trots skapar ett avstånd som plågar Kristin: ”[D]et sved i henne av savn efter hans vennskap. Det sved så forferdelig hårdt fordi hun visste

⁵⁷ Butler 2006, s. 174.

hvor meget annet faren hadde å bære på – og hadde det vært som før, da ville han talt med henne om det.” (s. 262) Även när Lavrans har gett med sig och Kristin äntligen trolovas med Erlend kan hon inte glädjas eftersom hon märker föräldrarnas missnöje. När de talade om fästmannen var det för att göra Kristin glad, ”ikke for de selv hadde lyst til å snakke om Erlend” (s. 277).

Successivt går det alltså upp för Kristin vad hennes förbindelse med Erlend har kommit att kosta. Den idylliska barndomen, den förtroliga relationen med fadern, identiteten som ren oskuldsfull ungmö, allt detta är vid tiden för bröllopet förlorat, vilket tydligt markeras genom att broder Edvin, som varit Kristins biktfader, strax före bröllopet dör och lämnar Kristin med en känsla av att ha förlorat kontakten med sin barndom:

Det syntes henne at han alene kjente helt ut hennes liv – han hadde kjent det ménløse barn hun hadde vært i sin fars varetekt, og han hadde kjent hennes hemmelige liv med Erlend, så han var som en spenne, syntes hun, som bandt alt hun hadde hatt kjært, sammen med det som nu fylte hennes sinn. Nu var hun helt skilt fra seg selv som hun hadde vært den tid hun var mø. (s. 284)

För Kristin framträder barndomen alltså som ett paradiset vilket hon genom sitt vuxenblivande, men framförallt genom normbrottet, aldrig kan återvända till. Konflikten med den patriarkala ordningen ger upphov till en stark känsla av förlust och den inre splittring som därav uppstår kommer att präglade Kristin under resten av hennes liv.

Alternativa kvinnliga positioner

Att Kristins transformering till kvinna inte sammanfaller med att hon även blir Erlends hustru placerar henne i en osäker mellanposition i och med att hon inte längre kan definiera sig själv utifrån den normativa genusidentiteten ungmön. Med Butlers resonemang skulle man kunna betrakta denna Kristins inre konflikt efter förlusten av mödomen som ett sökande efter en ny ram för att forma en begriplig genusidentitet. I denna process aktualiseras alternativa kvinnliga positioner som till viss del står i motsättning till det patriarkala idealet ungmön, och därmed även står utanför den sociala kontextens normativa ramar. Detta gör att de inte på samma sätt kan fungera som begripliga modeller för Kristins genusidentitet, utan snarare är dessa alternativa positioner situationella och aktualiseras genom Kristins behov av att hantera den situation som uppstår då hon överskrider normen. Dock ska dessa kvinnliga positioner inte förstås som stående helt utanför den kulturella kontexten. Möjligheten att göra genus på ett sätt som avviker från normens ideal menar Butler alltid på något sätt är språkligt eller

diskursivt förankrad; ”känslan av möjlighet som hör till mig måste först föreställas från någon annanstans innan jag kan börja föreställa mig själv”.⁵⁸ Kristins möjlighet att utnyttja dessa positioner förutsätter deras närvaro i det kulturella sammanhang hon ingår i. De tre alternativa kvinnliga positioner jag identifierar, *jungfrun*, *demonen* och *helgonet*, etableras också i romanvärlden genom motiv och bikasträker som finns närvarande under Kristins uppväxt och som därmed kan aktualiseras under hennes senare utveckling.

I kommande analysavsnitt undersöker jag gestaltningen av dessa alternativa kvinnliga positioner samt hur Kristin i och med sin förlorade oskuld förhåller sig till dem. Två av dessa, demonen och helgonet, etableras redan i romanens inledning genom de två resor Kristin gör tillsammans med sin far, den första till sätern på fjället och den andra till Hamar och Lavrans odalgård Skog. Resorna innebär en vidgning av den trygga, begränsade värld som Jørundgård med de höga inramande fjällen representerar. Först kommer dock den position som är styrande för Kristins och Erlends inledande romantiska möten, jungfrun, att diskuteras.

Den rena jungfrun

Att kärlekshistorien mellan Kristin och Erlend till viss del följer mönstret för den medeltida riddardiktningens höviska kärlek mellan jungfrun och riddaren uppmärksammas i nästintill all tidigare forskning kring *Kristin Lavransdatter*. Störst vikt vid detta textlån lägger dock Amadou och Solberg i sina intertextuella studier där den höviska diktningen utgör jämförelsematerial, men även för Hamms analys spelar genuskonstellationen jungfrun och riddaren en central roll. Erlend som karaktär besitter flera av riddarens både inre och yttre egenskaper. Solberg beskriver honom: ”Erlend er slank og høg, talar lite, gjer eit imponerende, riddaraktig inntrykk på dei som kjem i hans veg.”⁵⁹ Erlends roll som riddare etableras, enligt Amadou, också genom att han ”kommer inn i Kristins liv på ridderens foreskrevne vis, nemlig som redningsmann i et øyeblikk da hennes dyd, og kanskje til og med hennes liv, er i fare”.⁶⁰ Solberg visar även hur kärlekshistorien mellan Erlend och Kristin på flera punkter följer den höviska kärleken, bland annat genom att den skildras som en tvingande kraft samt kantas av hinder och motstånd från omgivningen.⁶¹

För min analys är dock Hamms tolkning av motivet jungfrun och riddaren den mest relevanta. Enligt henne har dessa genusroller sitt upphov i Kristins önskan att komma förbi

⁵⁸ Butler 2006, s. 50.

⁵⁹ Solberg 1997, s. 195.

⁶⁰ Amadou 1994, s. 17.

⁶¹ Solberg 1997, s. 160, 178 f.

det faktum att den sexuella kroppen skiljer människor åt: ”Kristin falls in love with Erlend because he lets her think that he is not aiming at her body, but is appealing to her soul, and thus she can deny her knowledge of the fact that her body is sexed.”⁶² Att i likhet med Hamm se jungfrun och riddaren som genusformationer, tillgängliga för Kristins tolkning av sig själv och Erlend, menar jag är ett givande perspektiv, vilket också ligger nära Hackings resonemang om hur narrativa modeller kan fungera som en ram för individens subjektskonstituering. Jungfrun kan alltså liksom ungmön betraktas som en narrativ struktur utifrån vilken Kristin kan forma sig själv och förstå sina handlingar.

Mötet med riddaren

Berättelsen om riddaren och jungfrun finns närvarande under Kristins uppväxt, främst genom fru Åshilds tal om svunna tider. Trots att Lavrans beskrivs som ridderlig och, under Kristins barndom, utgör modell för denna karaktär, står den romantiska berättelsen om riddaren till största del i motsättning till den patriarkala ordningen. I samband med att fru Åshild diskuterar Kristins framtida äktenskap dömer hon ut Lavrans och hans likar som ”late og hofferdige”: ”Men du, Kristin, du skulle giftes med en mann som eide ridderskikk og kurteisi – ” (s. 64) Mot bilden av Kristins trygga hemmiljö som en isolerad, bakåtsträvande bondebygd, ställer fru Åshild alltså riddarberättelsen med dess romantik och äventyr. Som trolovad jämför även Kristin detta romantiska ideal med den framtid hon kan förvänta sig tillsammans med Simon: ”Det var ikke sånn herlighet å få ham [Simon] heller og så bare bli flyttet ned på Formo –. [---] Men verden utenfor fjellene, kongsgården og grevene og ridderne som fru Åshild talte om, en vakker mann med sorgfulle øyne som ville følge henne ut og inn og aldri bli trett.” (s. 81)

Riddarnarrativet tillhandahåller alltså ett alternativt genus- och sexualitetsmönster byggt på romantiska föreställningar om kärlek. Erlend intar rollen som riddare när han kommer till Kristins undsättning, men det är också tydligt hur Kristin därefter både tolkar Erlend och formar sig själv efter denna ram samt ställer den i motsättning till sina tidigare sexuella erfarenheter. Redan i citatet ovan kan man se hur berättelsen om riddaren får utgöra kontrast till det ättesamhälle som fadern och Simon representerar. Att Erlend tar i Kristin ”så varsomt som var han redd for å komme nær henne” får henne att känna sig ”underlig hedret” när hon jämför med de därhemma som ”aldri brydd seg om de klemte henne inntil seg når de hjalp henne til hest”. (s. 131) På samma sätt tycker hon om ”at han hverken skjemtet eller gjønte,

⁶² Hamm 2006, s. 12.

men talte til henne som hun skulle være hans like” (s. 131), och minns Simon som med sitt ”skjemtsomme talemåter” fått ”henne til å føle seg dølsk og dum” (s. 81). Den praktiska, odramatiska förutbestämthet som präglar det arrangerade äktenskapet med Simon kontrasterar också märkbart mot den sommarnatt då Erlend och Kristin efter att ha dansat tillsammans lovar varandra evig kärlek: ”Jeg vil ha eder kjær, herr Erlend [...] jeg vil ha eder kjær så lenge I vil det – og siden vil jeg ingen annen elske –” (s. 151)

I rollen som jungfrun finner Kristin även ett uttryck för sin sexualitet som går att förena med idealiteten ungmön. När Erlend, under denna första natt, rör henne och kysser henne ges denna fysiska beröring en utvidgad betydelse. Då Erlend ”satte sine hender for hennes barm og strøk ut over brystene, kjente hun det som han åpnet for hennes hjerte og tok det” (s. 150). För Hamm är denna scen ett exempel på hur kroppen genom föreställningen om jungfrun och riddaren istället för att separera upplevs förena de älskande, vilket visar att ”it is possible to be *one* with another person”.⁶³ Jag skulle säga att denna scen också visar hur jungfrun som kvinnlig position rymmer föreställningen om en ren sexualitet, förenlig med den kyska ungmön. Benteins våldtäktsförsök fick Kristin att reducera sexuell lust till föreställningar om kroppslig lust i motsättning till en ren själ. Erlends omfamning är en sexuell handling riktad mot hjärtat, själen och det begär Kristin känner för mannen blir uttryck för en ren sexualitet fri från den skam som tankar om ”kjødets lyst” och ”kjødets fristelse” (s. 95) tidigare väckt hos henne. Den heta omfamningen följs dessutom inte av någon skändad mödom utan istället sover Kristin ”så trygt som barn” (s. 151) i Erlends famn.

Att Kristin kan inta positionen som ren jungfru beror även på att hon, av Erlend, interPELLERAS till denna roll: ”Deg kunne jeg aldri krenke [...]. [---] Aldri hadde jeg tenkt en mø kunne være så god som du er, Kristin min –” (s. 150) Ett skäl till Erlends starka känslor för Kristin menar Solberg är hans behov av att hitta en lösning på sitt destruktiva förhållande till kvinnor. Som den väna, rena jungfrun blir Kristin för Erlend en frälsare, någon som kan rena honom från tidigare synder.⁶⁴ Erlend intygar det inflytande Kristin nu har över honom: ”Det må du [Kristin] nu også lite på, mine kår skal nok bli annerledes – nu har ingen i verden makt over meg uten du.” (s. 155) Genom Kristins kärlek ska Erlend bli en annan; återigen förväntas alltså den sexuella praktiken riktas mot själen snarare än kroppen och Kristin kan på så sätt även fungera subjekt för en ren sexualitet. Att Erlend har ett behov av att idealisera Kristin på detta sätt tydliggörs också genom hans ansträngningar att placera Eline och Kristin

⁶³ Hamm 2006, 12 f (citat s. 13).

⁶⁴ Solberg 1997, s. 191.

som varandras motsatser; han vill inte att Kristin ska nämnas ”som den annens like” (s. 190). Detta är dock problematiskt då de båda är kvinnor som lockats från sina fränder av Erlend.

Senare i romantrilogin skildras Erlends död och denna scen föregås av att han återigen ridandes kommer till Kristins undsättning för att värja hennes heder, då hon beskyllts för hor av bygdefolket, och därmed är han, som bland annat Amadou påpekar, ”inn i døden [...] hennes tjenende ridder”.⁶⁵ På motsvarande sätt håller Erlend fast vid bilden av Kristin som jungfrun, genom att upprepade gånger framhålla denna rena oskuldsfullhet som hennes sanna väsen och därigenom aktualiseras denna idealitet under hela deras äktenskap:

For Kristin – ja, siden hun var kommet ut av synden og urenheten som han hadde ført henne inn i – hun hadde vært som en engel fra Guds himmerike. Mild og trofast, saktmodig, dugelig, verdig til heder. Æren hadde hun ført inn igjen på Husaby. Hun var blitt igjen den hun hadde vært hin sommernatt da det skjære, unge jomfrublod føyde seg inn under hans kappe der i klosterhaven, og han hadde tenkt, mens han kjente det fine, unge legeme mot sin side – djevelen selv kunne ikke nenne å krenke dette barn eller volde henne sorg –. (s. 538 f)

Även i denna beskrivning målar Erlend upp Kristin som frälsare av hans själ och trots att hon nu är gift och mor till flera söner är det genusformationen jungfrun/ungmön som Erlend väljer att placera henne inom.

Föreställningen om det rena begäret riktat mot själen snarare än kroppen finns även närvarande i scenen när Kristin för första gången ger sig till Erlend: ”Erlend løftet sitt ansikt et øyeblikk – hun kom til å minnes en mann som hadde fått mat i klostret en dag, han hadde kysset brødet de rakte ham. Hun ség bakover i høyet med åpne armer og lot Erlend gjøre som han ville.” (s. 161) Associationerna till klostersystrarnas gåvor och den arme mannens vördnadsfulla tacksamhet vittnar om hur Kristin även inför samlaget tolkar det sexuella begäret utifrån en icke-kroppslig ram. Det är inte som åtrått sexuellt objekt utan som frälsare av Erlends själ hon ger sig till honom.

Jungfrun i konflikt med patriarkatets ideal

Att Kristin natten efter bondegillet sover i Erlends famn och lovar honom evig trohet är självklart, utifrån den patriarkala normen, ett oacceptabelt beteende för en trolovad mö. Men i och med att riddarnarrativet finns närvarande under uppväxten som ett romantiskt ideal och tillhandahåller en sexualitet som är själslig snarare än kroppslig, kan Kristin tillfälligt förena denna natt med sin föreställning om ungmön som ideal.

⁶⁵ Amadou 1994, s. 18.

Vad Kristin dock inte förstår är att detta romantiska ideal om den förutsättningslösa kärleken hör hemma just i sagorna, och inte i ättesamhällets faktiska verklighet. När Ragnfrid senare försöker övertyga Lavrans om att Kristins kärlek till Erlend kan få henne att offra både hedern och livet, svarar Lavrans att ”det er slik som folk setter sammen viser om – men jeg tenker det er slik at når en mann eller mø er fristet til å gjøre slik, så lager de en vise om det og er hjulpet dermed, men lar være med å gjøre det –” (s. 232). Den romantiska riddarsagan är enligt Lavrans inget man omsätter i verkligheten utan den fungerar snarare som en ventil för det ens ärbarhet och heder hindrar en att göra i praktiken. I samma anda avfärdar Lavrans även Erlends fränder när de talar om de älskandes starka känslor för varandra: ”Ja, slikt tykkes en å være vakkert når en hører det i en riddersaga fra sydlandene. Men vi er nu ikke i Bretland, og I ville vel også kreve mere av en mann I skulle ta til måg, enn at han har fått eders datter til å dåne av elskov for alle folks øyne –” (s. 274) Lavrans markerar tydligt skillnaden mellan sagans romantik och verklighetens praktiska tillvaro.

Framställningen av det romantiska idealets funktion inom ättesamhället är dock inte helt entydig. Som trolövad med Erlend upptäcker Kristin att hon är gravid och inför denna omständighet framställs riddarnarrativets romantiska kärlek som en mer fördelaktig tolkningsram än deras, av den patriarkala ordningen, sanktionerade trolovning:

Før, da hadde hun jo så ofte tenkt dette måtte vel komme på en gang. Og hun hadde ikke vært så forferdelig redd for det. Men det ville ikke vært det samme den gang da de ikke kunne og ikke måtte få hinannen på lovlig vis. Det ble regnet – ja, for en skam på sett og vis, og for synd også – men var det to unge som ikke *ville* la seg tvinge fra hinannen, så glemte folk ikke det og talte om dem med godhet. *Hun* ville ikke skammet seg. Men når slikt hendte mellom festefolk – så ble det bare ledd av det og skjemtet grovt. (s. 287)

Den starka kärleken mellan två unga kan alltså fungera som en förmildrande omständighet, medan fästefolk i samma situation framstår som löjeväckande. Erlends fränder använder också som sagts de älskandes starka känslor som argument när de försöker vinna Lavrans ja-ord. Att Kristin utnyttjar denna narrativa modell när hon vill förstå sin relation till Erlend kan därmed till viss del sägas följa ett normativt genus- och sexualitetsmönster, men i relation till Lavrans och Simon, de män som direkt påverkas av hennes olovliga förbindelse, står den faktiska verkligheten över sagans romantiska ideal.

Genom att ikläda sig genusrollen jungfrun, menar Hamm att Kristin frigör sig från ansvaret för de konsekvenser som kommer ur förbindelsen med Erlend. Hamm pekar bland annat på hur Kristin upplever sig själv vara styrd av en yttre starkare kraft samt hur hon tolkar kärleken

som ödesbestämd.⁶⁶ Sett i relation till Kristins förankring i ättesamhället framgår Kristins behov av att ge kärleken denna övermänskliga kraft ännu tydligare. När Arne uppmanar Kristin att be sin far om att få bryta trolovningen med Simon och istället äkta honom svarar Kristin i enlighet med patriarkatets ungmöideal: ”[J]eg kunne nok aldri få noen mann så kjær at jeg skulle ville gjøre mine foreldre imot for hans skyld.” (s. 90) Denna replik står i direkt relation till hur Kristin senare försöker förklara sitt normbrott inför broder Edvin: ”[V]i var oss ikke selv mektig. Gud hjelpe meg, om jeg møtte ham her utenfor når jeg går fra deg, så gikk jeg med ham om han bad meg –. [---] Den gangen jeg gikk hjemme, kunne jeg ikke skjønne at noe kunne få slik makt over menneskenes sinn at de glemte frykten for synden [...]” (s. 176) Jag har tidigare diskuterat hur samlaget med Erlend tvingar Kristin att söka nya sätt att förstå sig själv som kvinnligt subjekt. Att se sig som fångad av kärlekens kraft är ytterligare ett försök att göra brottet mot ungmöns narrativ begripligt. Intressant är även Hamms påpekande att Kristin genom jungfrurollen inte heller behöver rättfärdiga Erlends karaktär, vilket kan förklara varför hon så lätt accepterar hans tidigare synder: ”In giving him the role of the knight in the drama of her own life, she does not even need to consider the possibility that Erlend might not be the right man for her.”⁶⁷ Kristins försök att stundom mot sitt bättre vetande idealisera Erlend kan utifrån Hamms resonemang förstås som ett försök att upprätthålla bilden av honom som riddare.

Vad Hamm dock inte lyfter fram är hur Kristins strategi att tolka sin och Erlends relation utifrån riddarnarrativet endast är möjlig så länge deras förhållande är hemligt och Kristin därmed inte behöver konfronteras med omgivningens definitioner. Inledningsvis möjliggör hennes dubbelliv ett isärhållande av dessa både världar och fantasin om riddaren och jungfrun kan därmed få fritt spelrum under de hemliga kärleksmötena. Sagan får dock ett abrupt slut när Simon överraskar Erlend och Kristin hos Brynhild Fluga:

En stund stod de tre og sa ingenting. Kristin skalv, men enda følte hun dette første øyeblikket en underlig søt spenning – dypt i henne reiste seg noe og været mot kampen mellom to menn – og hun åndet langt ut: Her var slutten på disse endeløse måneders tause venten og lengt og angst. Hun så fra den ene til den andre, blek og blankøyd – da brast hennes spenning i en ufattelig, frysende fortvilelse. Der var mere av kald ringeakt enn av harme eller skinnsyke i Simon Darres øyne, og hun så på Erlend, bak hans trossige mine, at han brant av skam. Det demret for henne hvordan andre menn ville dømme om ham, som hadde latt henne komme til seg på et slikt sted [...]. (s. 204)

⁶⁶ Hamm 2006, s. 14, 22.

⁶⁷ Hamm 2006, s. 14.

Kristin förväntar sig här, i enlighet med riddarnarrativet, en tvekamp mellan de två rivalerna, men i Simons blick tvingas hon istället konfronteras med patriarkatets normativa definiering av den olovliga förbindelsen. Hon tvingas även se hur riddarmasken faller av Erlend då han blodröd av skam inte kan värja sig inför Simons förebråelser: ”[T]il hennes far kan hente henne [...] akter jeg [Simon] å verge med odd og egg så meget som kan berges av hennes heder – i folks omdømme –” (s. 204) Att tvingas ifrågasätta Erlends karaktär är smärtsamt för Kristin och motviljan mot att uppleva det igen är en bidragande orsak till att hon inte bekänner sina normbrytande handlingar inför Lavrans: ”Jeg vil ikke at Erlend skal bli ydmyket slik [...]” (s. 243)

Kristins växande bitterhet mot Erlend efter deras trolovning kan förstås som en rörelse bort från riddarnarrativet som tolkningsram för deras relation. För första gången ser hon hans hjulbenthet, hårets gråa stänk och det pojkkaktiga i hans uppträdande; borta är den högreste, dystert tystlåtna man Erlend beskrivits som vid deras första möte. Då hon en tid före bröllopet upptäcker att hon är gravid, gläds Kristin närmast åt att Erlend, som velat ha detta storslagna bröllop, trots att han tagit hennes oskuld, nu skulle få se att ”ingen kunne få begge deler” (s. 288). Det idealiserande verklighetsfrånvända förhållningssättet har Kristin här överfört på Erlend, medan hon själv betraktar deras normöverträdelse utifrån ättesamhällets perspektiv.

Jungfruns sanna, ödesbestämda kärlek till riddaren Erlend blir den narrativa modell utifrån vilken Kristin försöker förena sig själv som förförd mö och sin kärlek till Erlend i en begriplig genusidentitet. Att detta Kristins försök att konstituera sig själv som subjekt inte håller tydliggörs dock i och med att konflikten med den patriarkala ordningen sticker hål på riddarnarrativet och definierar jungfrun som en fantasi hemmahörande i sagorna. Kristin ska dock komma att aktualisera ytterligare alternativa positioner.

Den hotfulla demonen

Flertalet av de författare som tidigare skrivit om *Kristin Lavransdatter* tolkar som sagts verkets tematik som ett dualistiskt förhållande mellan himmelska och jordiska krafter. Till det himmelska kopplas bland annat Guds nåd, förnuftet, ödmjukheten, själen samt det kyrkliga samfundet medan naturen, erotiken, kroppen, vildmarken och egenviljan knyts till det jordiska. Av karaktärerna är det i första hand broder Edvin och Lavrans som sägs representera

det himmelska medan fru Åshild, alffrun⁶⁸ som Kristin möter på fjället och ibland även Erlend representerar det jordiska.⁶⁹

Något som dock inte lyfts fram i den tidigare forskningen är hur föreställningar om jord/natur/kropp inom genusparadigmet är förknippat med kvinnlighet, i motsättning till manligt/himmel/civilisation/förnuft. Rosemary Radford Ruether menar i sin ekofeministiska studie "Ecofeminism. Symbolic and Social Connections of the Oppression of Women and the Domination of Nature" (1993) att det finns en symbolisk koppling mellan mannens förtryck av kvinnan och hans dominans över naturen: "Both are seen as a realm, not on which men depend, but which men dominate and rule over with coercive power."⁷⁰ Fjällen runt Jørundgård spelar en viktig roll i romanen och tvärtemot den av mannen förslavade naturen beskrivs fjället som hotfullt och varandes utanför den patriarkala mannens kontroll. Föreställningen om den otämjda naturen som närmast demonisk, menar Radford Ruether, kan spåras tillbaka till medeltiden. Framför allt har den fungerat som motpol till den sakrala världen och har därmed ansetts stå under djävulens inflytande. Förbindelsen mellan kvinnan och natur ger även det demoniska kvinnliga konnotationer; "any independence of women lurked heresy and witchcraft".⁷¹ Kvinnans sexuella lust, självständighet och häxkrafter – egenskaper som står i motsättning till den normativa kvinnligheten – kopplas på så sätt samman med den demoniska naturen och konstruerar en mörk demonisk kvinnlighet som utgör ett hot mot den patriarkala ordningen.

Det inflytande "den jordiska kraften" har över Kristins karaktär menar jag alltså även måste betraktas som en påverkan från en kulturellt konstruerad föreställning om kvinnlighet och som för att förstås måste ställas i relation till andra kvinnliga positioner inom romanvärlden.

Den demoniska kvinnlighetens representanter

Under resan till sätern möter Kristin, ensam vid en bäck, alffrun, som vinkandes med en guldkrans försöker locka barnet in i berget. Som representant för det jordiska tilldelas alffrun och denna händelse en viktig symbolisk betydelse. Steen ser alffrun som symbol för "verdens lokkende og falske blendverk" och menar att episoden "trekker inn assosiasjoner med erotikk,

⁶⁸ Alffrun omnämns omväxlande som "dvergmøen", "alvemøen" och "dvergfruen". I den svenska översättningen från 1992 används dock genomgående "alffrun" och denna term kommer även jag att använda.

⁶⁹ Se Aareskjold 1985, s. 106 f; Heltoft 1984, s. 64-74; Knudsen 1985, s. 66 ff; Oftestad 2003, s. 155 ff; Thorn 1975, s. 140 ff; Steen 1996, s. 115; Amadou 1994, s. 17 f; Bliksrud 1988, s. 221 ff.

⁷⁰ Ruether 1993, s. 15.

⁷¹ Ruether 1993, s. 19.

seksualdrift [...] og jeg-bevissthet”.⁷² Bliksrud ställer alffrun i motsats till sociala och religiösa ordningen: ”Gjennom opplevelsen med alvemøen blir Kristin konfrontert med krefter som ligger på et annet plan enn det velordnede sosiale, krefter som det ikke gis annen beskyttelse mot enn korsets.”⁷³ Kopplingen till erotik och sexualitet och förankringen i fjällets vildmark, gör alffrun till romanens första representant för den demoniska kvinnligheten.

Sedd i ett större sammanhang kan alffrun sägas vara en konkretisering av den mystiska kraft som Undset besjalar hela fjället med. Det var som om ”noe levende som bodde her oppe, møtte dem og hilste” (s. 20). Det öde fjället, som en värld utanför patriarkatets kontroll, framställs genom Kristins förundrade blick när hon, genom det nya perspektiv som fjällets höjder ger, förstår människans litenhet. Kristin blickar ut över dalen och skräms av hur ”menneskenes bo” låg ”som ingenting i ødet”: ”[U]nder all stenen bodde troll og tusser og alvefolket, og hun ble redd, for ingen visste tall på dem, men det måtte være mangfoldig flere av dem enn av kristne mennesker.” (s. 21) Gång på gång jämför hon det fria, mystiska och hotfulla fjället med det trygga hemmet. När Arne vill berätta om näcken som bor vid älven visar även Lavrans respekt för fjällets okända krafter och ”bød strengt gutten å tie med slik snakk her i skogen” (s. 17).

Uppe på fjället får Kristin alltså uppleva hur perspektiven förändras och hur människan därmed framstår som liten och obetydlig genom att framställas som den svaga, vilken måste visa naturens dolda krafter respekt. Kristins möte med fjället och alffrun kan betraktas som ett introducerande av demonen, en position som ömsom skrämmer och ömsom lockar den unga Kristin då den ger henne ett nytt perspektiv på världens omfattning och, parallellt med detta, en första aning om sig själv som sexuell varelse.

Mötet med fru Åshild får Kristin att åter minnas alffrun på fjället och därmed etableras ett direkt samband mellan dessa gestalter, men likheterna går även att hitta på andra håll och fru Åshild måste betraktas som romanens främsta representant för demonen. Liksom alffrun har fru Åshild sin hemvist i vildmarken uppe på Dovrefjället, där hon lever med sin man Björn avskuren från samhället på den ödsligt belägna gården Haugen. Av bygdens folk ses hon som en trollkvinna och hennes kunskaper om växters och örter läkande funktion placerar henne, liksom alffrun, i förbindelse med naturens mystiska krafter. I sin desperation efter Ulvhilds olycka kallar Ragnfrid på fru Åshild och på detta sätt konfronteras demonen med bygdens patriarkala ordning. Fru Åshild kommer under vistelsen på Jørundgård att bli den enda kvinnliga karaktär som Kristin utvecklar en förtrolig relation med.

⁷² Steen 1996, s. 115, 174.

⁷³ Bliksrud 1998, s. 222.

Utifrån den heteronormativa genusordning som är styrande för Undsets romanvärld är fru Åshild en av de mest intressanta kvinnogestalterna. Skildringen av hennes inträde i gemenskapen på Jørundgård kan betraktas som ett spel med genuspositioner där fru Åshild är den aktiva, styrande parten. Enligt Butler fungerar normeringens regulativa upprättande av begripliga identiteter delvis genom att definiera icke-normativa exempel som genom att utgöra normens negativa motpol utnyttjas för att upprätthålla normens auktoritet.⁷⁴ Normen stärks alltså genom att avvikelser definierar vad normen inte är. Den stereotypa bilden av fru Åshild som trollkvinna från Dovrefjellet fungerar just som ett sådant avvikelsexempel. Hennes status som avvikande grundades redan då hon, som gift kvinna, flydde utomlands tillsammans med den betydligt yngre Björn som hon sedan, efter att hennes man dött, gifte sig med. Att på detta sätt som äktekvinna leva tillsammans med en annan man betraktas som hor, vilket är betydligt allvarigare än lösa förbindelser där kvinnan inte är gift. Inför prästen Sira Eirik ställer Ragnfrid själv fru Åshilds förmågor i motsättning till Guds nåd och även barnet Kristin förstår moderns val att kalla på fru Åshild som ett omfattande normbrott: ”Nu var det som hennes hjerte ble krystet sammen av harde hender. Fru Åshild skulle hentes!” (s. 51)

När den omtalade kvinnan väl uppenbarar sig infriar hon dock inte alls de förväntningar Kristin har. Fru Åshild ”syntes barneliten og sped” och hennes ”åsyn var meget rynket, men så skjært hvitt og rosenrødt som et barns” (s. 57). Snarare än demoniska egenskaper, uppvisar fru Åshild alltså flera av de drag som utmärker ungmön: oskuldsfullhet genom associationer till barnet, och ett ungdomligt blomstrande yttre: ”Munnen var rød og frisk som en ung kvinnes, og hennes store, gullige øyne skinte.” (s. 57) Mötet tvingar Kristin att omformulera tidigare föreställningar som förmedlats till henne via skvallret i bygden; hon hade ”aldri sett så vakker og høvisk en kvinne som denne gamle trollkonen” (s. 58). Även de vuxna tvingas omvärdera bilden av fru Åshild som trollkvinna efter att ha blivit närmare bekanta med henne och prästen Sira Eirik avfärdar anklagelserna om trolldom med orden att ”uvitende mennesker snakket gjerne om trolldom straks en kone var klokere enn tinglyden” (s. 67).

Fru Åshild lyckas alltså uppvisa ett normativt genusframträdande, som står i motsättning till den kategorisering hennes tidigare normbrytande handlingar placerat henne i, och detta gör hon så övertygande att hon tvingar fram ett erkännande från omgivningen. Att erkännas som mänsklig innebär, enligt Butler, att bli begriplig i enlighet med det sociala sammanhangets normer. Ett avståndstagande från normen resulterar därmed i utanförskap.⁷⁵ Fru Åshilds uppträdande kan utifrån detta resonemang förstås som ett desperat försök att åter åtnjuta status

⁷⁴ Butler 2006, s. 69.

⁷⁵ Butler 2006, s. 24 f.

som mänsklig, men tittar man närmare finns hos fru Åshild mer än bara begär efter erkännande. Visserligen låter hon det sociala sammanhangets normer vara styrande för sitt genusgörande, men samtidigt framställs denna process vara under hennes kontroll, snarast som en medveten teaterakt, med syfte att uppnå en privilegierad position inom den sociala gemenskapen. Att inta en aktiv position och förhålla sig kritisk till normer kräver enligt Butler ett accepterande av att ”mitt görande är beroende av vad som görs mot mig, eller, snarare, av sätten som jag görs av normer” och det är utifrån denna förutsättning man utvecklar ett kritiskt förhållningssätt.⁷⁶ Att fru Åshild innehar detta aktörskap tydliggörs främst i skildringen av hennes interaktion med stormännen på Jørundgård. Ett exempel är när hon någon tid efter Ulvhilds olycka sammanförs med utsocknesprästen Sira Sigurd och en konflikt uppstår: ”Presten begynte å snakke heftig, han også var regnet for en dugelig lege. Men fru Åshild tok hans hånd, leide ham frem i høysetet og gav seg til å snakke om hva hun hadde gjort med Ulvhild, mens hun i ett og alt spurte om hans mening. Han ble da noe blidere og åt og drakk av Ragnfrids gode saker.” (s. 68) Sira Sigurd har redan tidigare beskrivits som en ”dårlig likt” (s. 67) man, som tror sig mer klok och kunnig än han egentligen är, vilket förstärker bilden av att fru Åshild med manipulativt smicker avvärjar prästen.

Fru Åshild besitter alltså en kunskap om de normer som styr det sociala livet i bygden, men för att förstå hur hon kan tillåtas inta denna position är ett klassperspektiv nödvändigt. Som gift med den tidigare drottningens systerson är fru Åshild betydligt mer högättad än stormännen i bygden, men i och med ungdomsbrotten har hon förlorat både rikedomar och sina fränders vänskap. När bygdefolket nu behöver en ny ram för att förstå fru Åshilds genusframträdande, finns den höga bördens tillgänglig. Lavrans berömmar hennes gård genom att framhålla hur fru Åshilds börd har satt avtryck: ”Og inne i husene var allting velstandsmessig og husskikken høvisk efter storfolks sed syd i landet.” (s. 66) Medan folket i bygden gärna söker hennes sällskap, är fru Åshild själv noga med att markera distans till dessa stormannabönder genom att som tidigare påpekats döma ut dem som ”late og hofferdige”, vilket ytterligare förstärker intrycket av att interaktion sker på hennes villkor.

Ännu en kvinnlig karaktär som tydligt står under inflytande av den demoniska kvinnligheten är Ragnfrid. Främst visar sig detta genom hennes okonventionella sexuella begär, vilket kommer att diskuteras nedan. Att Ragnfrid avviker från normen betonas dock redan i romanens inledning, då hon beskrivs vara folkskygg och ha ett tungt sinne. Efter Ulvhilds olycka konstaterar även Kristin ”at det var noe ved moren som ikke var som det

⁷⁶ Butler 2006, s. 25.

skulle være – at hun var annerledes enn andre koner” (s. 57). Liksom för fru Åshild grundas Ragnfrids utanförskap i en utomäktenskaplig förbindelse. Före äktenskapet med Lavrans förlorade Ragnfrid sin oskuld till en man som efteråt svek henne. Medan fru Åshilds normbrott har offentliggjorts är Ragnfrids fortfarande dolt för både Kristin och Lavrans.

Demonen som en alternativ kvinnlig position etableras alltså genom dessa karaktärer och i Kristins förhållande till dem och deras livsöden⁷⁷ kan man avläsa hur denna position genom ett alternativt genus- och sexualitetsmönster erbjuder handlingsmöjligheter långt utanför de gränser patriarkatet upprättar genom idealiteten ungmön.

Det sexuella begäret

Kristins möte med alffrun har en stark symbolisk betydelse och kopplas av bland andra Steen till sexualiteten som något både lockande och skrämmande.⁷⁸ Utifrån mitt genus- och sexualitetsperspektiv utgör alffrun ett introducerande av den demoniska kvinnligheten genom att förena naturens mystiska kraft med sexualitet och begär. Intrycket av att Kristin här möter något som ligger utanför genusnormen förstärks då alffruns uppenbarelse föregås av att Kristin med en blomsterkrans pryder sig ”som en voksen mø som skal gå i dansen” (s. 26). Dansen menar Amadou ges en tydlig erotisk innebörd i *Kransen*. I Erlends uppmaning vid bondegillet: ”Vil I danse hos meg i kveld, Kristin?” (s. 142) ligger som sagts enligt Amadou ”en bunden erotisk appell”.⁷⁹ Ett överskridande av genuspositioner föregår alltså mötet med den demoniska kvinnligheten; det är inte det oskuldsfulla barnet som i vattnets spegelbild ser den lockande alffrun utan barnet utklädd till sexuellt åtråvärd mö. Precis som Haugen är fjället en plats utanför patriarkatets kontroll och gör det därmed möjligt för Kristin att förhålla sig friare till genusnormen. Mötet med alffrun kan alltså tolkas som Kristins första glimt av de vidgade handlingsmöjligheter som den demoniska kvinnligheten erbjuder.

Kristins förbindelse med naturen förstärks efter hand i romantrilogin och i likhet med fru Åshild kommer hon att bli en framstående läkevinna. Men främst är det i samband med Kristins växande bitterhet och stundom mörka, ondskefulla tankar som naturen på ett symboliskt plan kommer att understryka det demoniska draget i hennes karaktär:

I mørket vokser så mange slags tanker – likesom hine slørfine vekster som gror nedi sjøen og vugger og bølger underlig trolskfagre – lokkende og skremmelige eier de en

⁷⁷ Kristin är genom hela romanen okunnig om Ragnfrids demoniska karaktärsdrag, men inom romanvärlden upprättas ändå, genom den demoniska kvinnlighetens inflytande, en parallellitet mellan mor och dotter och deras respektive kärleksrelationer.

⁷⁸ Steen 1996, s. 115, 177.

⁷⁹ Amadou 1994, s. 37.

selsom mørk dragning så lenge de gror inni sitt levende, rinnende mulm. Så er det bare en slimet, brun klyse når ungene røsker dem inn i båten. I natten gror så mange rare tanker som både skremmer og lokker. (s. 840)

Det demoniska som något både skrämmande och lockande genomsyrar hela romantrilogin. Alffrun och fjället väcker just dessa motstridiga känslor och medan fadern är den som skyddar Kristin mot det demoniska uppmuntrar fru Åshild henne tvärt om att våga bejaka denna lockelse: "[H]ar du aldri hørt om folk som har tatt det gullet dvergene bød dem, og bundet trollet i sten bakefter?" (s. 63) frågar fru Åshild efter det att Kristin berättat om sina upplevelser på fjället.

Förutom kopplingen till den otämjda naturen är det alltså i första hand det sexuella begäret som utmärker konstruktionen av den demoniska kvinnligheten och därmed förenar alffrun, fru Åshild, Ragnfrid och även Kristin. I *Det andra könet* (2002) identifierar Simone de Beauvoir förförerskan – kvinnan "som fascinerar mannen och snärjer honom i sitt garn" – som uttryck för en av de "äldsta och mest universella av myter".⁸⁰ Den lockande kvinnan är, enligt de Beauvoir, ett hot mot mannens egen transcendens. Lyckas han inte upprätthålla sig själv som subjekt utan grips "av hennes förtrollning" har han "inte längre någon vilja, något mål eller någon framtid".⁸¹ Den lockande kvinnan kan sammanföras med den demoniska motivkretsen och utgör därmed en motpol till ungmöns kyskhet; förförerskans sexualitet hotar den patriarkala mannen medan ungmöns sexualitet står under hans kontroll.

Mycket talar för att tolka fru Åshild utifrån denna symbolik. Som äldre och sexuell erfaren är hon inför den unge Björn ett okonventionellt kärleksobjekt som rubbar könsmaktsordningen. Att fru Åshild dessutom beskylls för att ha "hekset til seg" (s. 52) sin unge älskare förstärker intrycket av henne som den aktiva, kontrollerande parten. En annan trollkonst fru Åshild sägs behärska är förmågan att brygga ett vatten som kan återställa en kvinna till mö. Även denna förmåga tillskriver henne en makt över sexualiteten och gör henne därmed till ett hot mot den patriarkala ordningen. I enlighet med de Beauvoirs förståelse av den lockande kvinnan som någon som konsumerar mannens subjektivitet beskrivs även Björn genom hela romanen som just degenererad; från att ha varit "en meget vakker mann" kan han liknas vid "det gule, nedlagte gresset en kan finne grodd innunder store stener" (s. 66).

En direkt parallell till fru Åshilds konsumerande sexualitet finns i Ragnfrids karaktär. Även hon är äldre än sin man Lavrans och, vilket uppdagas på romanens sista sidor, inte heller mö vid tiden för bröllopet. Ragnfrid bär också på det starka sexuella begär som

⁸⁰ Beauvoir 2002, s. 218.

⁸¹ Beauvoir 2002, s. 219.

utmärker demonen och en central konflikt i hennes och Lavrans äktenskap är hans oförmåga att bemöta detta: ”[H]un hadde stormet og tryglet denne mannen, som stengte seg, sky og blyg, når hun ble heftig – ble kald når hun ville gi ham mere enn hans husbondsrett.” (s. 235) Ragnfrids okonventionella begär placerar både henne och Lavrans i problematiska genuspositioner. Hon kan inte förena det med hustruns roll inom det patriarkala äktenskapet, och för Lavrans innebär att vara den passiva, skygga parten ett ifrågasättande av hans, i övrigt solida maskulina genusidentitet.

I mötet mellan Kristin och Erlend kan man omöjligt säga att Kristin intar den aktivt förförande rollen. Erlend är sexuellt erfaren och betydligt äldre än Kristin, och som jag tidigare diskuterat är det i första hand utifrån föreställningen om den rena jungfrun som Kristin tolkar den sexuella relationen. Under tiden för den hemliga kärleksrelationen kommer det dock att ske en glidning i Kristins sexualitet mot ett större bejakande av det sexuella begäret, en glidning som också för henne närmare demonen. Ett motiv som är återkommande i romanen och som visar på denna rörelse är mön som stämmer möte med en främmande man, en handling som implicerar lösaktighet och ohöviskt uppträdande. Som tidigare påpekats är Kristins tanklöshet i denna fråga upprinnelsen till Arnes död, medan hon i klostret uttrycker sig fördömande om detta beteende. I mötet med Erlend aktualiseras denna handling igen och Kristins inställning förskjuts successivt. När hon rider bakpå Erlends häst till bondegillet framkommer det att Erlend, genom att skickat bud med Helga, kan sägas ha arrangerat detta möte: ”Noe urolig tenkte hun [Kristin] at kanskje hadde hun vist større dristighet enn det var sømmelig, siden hun kom til dette gildet efter at en mann hadde satt henne stevne der på sett og vis.” (s. 142) Kristin värderar här fortfarande denna handling utifrån det normativa perspektivet. I nästa situation söker Erlend upp Kristin i skogen, under hennes besök hos farbrodern Åsmund. ”[J]eg tenkte nok det du skulle finne leilighet til å komme ut”, säger Erlend och Kristin svarar leende: ”Tenker du jeg er gått ut for å møte deg da [...]” (s. 157) Anspelningen på det ohöviska i denna handling finns kvar, men Kristin intar här ett skämtsamt förhållningssätt som, när modern senare ställer henne till svars för dessa handlingar, har övergått i öppet trots. ”Nå?” är det enda Kristin svarar på Ragnfrids fråga om dottern ”gått ut og talt med ham [Erlend] ved gjerdene” (s. 221). Genom att tolka denna handling som ett uttryck för kvinnans bejakande av sitt sexuella begär i motsättning till det kyska idealet kan man alltså se hur Kristin successivt rör sig mot den demoniska kvinnligheten.

Denna rörelse sker också i rummet; det första kärleksmötet är romantiskt inramat av sommarnattens blomdoft och grönska, medan de sista äger rum på loftet hos Brynhild Fluga.

Det är också i horhuset som Kristin för första gången ger sig hän åt Erlend: ”Skremt av [...] sin egen plutselige attrå efter mannen tok hun om ham og gjemte sitt ansikt ved hans hals.” (s. 189) Det är denna starka sexuella åtrå som Lavrans ser i Kristins ögon på bröllopsnatten och som får honom att inse vad dottern brutit mot honom: ”Det ene nakne blikket som brudgom og brud hadde slått mot hinannen i, de to unge åsyn som flammet opp i rød lue – ham tyktes det være en skamløshet. Det hadde svidd ham, dette var hans datter.” (s. 319) Lavrans placerar här kvinnans sexuella begär i motsättning till den kyskhet han förväntar sig att dottern ska besitta.

Det väckta sexuella begäret påverkar Kristins karaktär i sådan utsträckning att även omgivningen uppmärksammar det. På Haugen, i samband med planläggandet av rymningsförsöket, visar Kristin sin kärlek till Erlend på ett så oblygt och öppet sätt att det till och med väcker fru Åshilds irritation och hon skiljer dem bryskt åt: ”[J]eg vil kunne sverge for Lavrans Bjørgulfssøn at dere var ikke alene noen stund i mitt hus,’ sa hun sint.” (s. 246) Kristin ifrågasätter även moderns påstående om det höviska i att som fästefolk hålla en viss distans och inte visa sin kärlek öppet: ”Å, jeg unders på [...] om unge folk som har hinannen kjær, ikke glemmer seg en gang eller annen, men alltid minnes det de gamle regner for sømmelig.” (s. 221) Kristin är som sagts ovetande om att även Ragnfrid besitter detta passionerade begär och att också hon av åtrå gett sig till en man före giftermålet. Men Ragnfrid, som bättre än dottern vet vad som står på spel, förstår vad Kristins yttrande implicerar och varnar henne för att med öppet tal om passionerad kärlek utmana Lavrans: ”[I]kke la Lavrans få den tanken at du har valgt deg en ulykkesmann og en som ikke akter kvinners fred eller heder. For til en slik vil han ikke gi deg [...]” (s. 223) Ragnfrid uppmanar alltså Kristin att inför Lavrans spela rollen som ideal ungmö och på så sätt dölja det begär som den sexuella praktiken väckt hos henne.

Den demoniska kvinnlighetens inflytande över Kristin tar sig alltså uttryck i ett sexuellt begär som redan i mötet med alffrun etableras som samtidigt skrämmande och lockande och som efter hand får större och större inflytande över hennes karaktär. Så länge Kristin lever i osäkerhet kring hur hennes och Erlends situation ska utvecklas kan hon bejaka sin sexuella åtrå, men när deras relation genom trolovningen sanktioneras av fadern hamnar denna passion i direkt konflikt med den patriarkala norm som är så starkt förankrad i Kristins självförståelse, och hon vreds över att Erlend inte delar hennes inställning utan återigen lockar henne till samlag:

Han burde husket på at før, da allting hadde vært så uvisst for henne, da hun ikke hadde hatt annet å lite på enn hans kjærlighet, da hadde hun alltid, alltid gladelig vært ham til vilje. Han skulle latt henne være nu, da hun prøvde å nekte fordi hun syntes det var ikke vakkert av dem om de stjal seg til noe efter faren hadde lagt deres hender sammen i deres begge frenders påsyn. (s. 287)

Att genom äktenskapet återigen bli erkänd inom ättesamhället förändrar alltså Kristins förhållningssätt. Det sexuella begäret kommer dock även senare i romantrilogin att ha inflytande över Kristins karaktär och därmed fortsätta stå i konflikt med hennes försök att återupprätta sig själv i enlighet med ättesamhällets normativa ideal.

Möjligheten till aktörskap

Genom att stå utanför patriarkatets kontroll genererar demonen möjlighet att inta en aktiv, handlande position. Jag har tidigare diskuterat hur fru Åshild i interaktionen med männen på Jørundgård innehar just denna aktiva, kontrollerande roll. Under den tiden fru Åshild spenderar på Jørundgård i samband med Ulvhilds olycka inviger hon Kristin i sin egen världsbild och gör henne på så sätt uppmärksam på att det finns andra livsvägar och andra sätt att göra sig själv som kvinna utanför den patriarkala ordningen. Ett exempel som tidigare tagits upp är hur fru Åshild ställer bilden av Kristins trygga hemmiljö som en isolerad, bakåtsträvande bondebygd mot riddarberättelsens romantik och äventyr. När Kristin berättar om alffrun och hur hon flydde ifrån faran ifrågasätter fru Åshild också det riktiga i att inte våga bejaka lockelsen: ”Det er godt når en ikke tør gjøre det en ikke synes er vakkert [...]. Men det er ikke så godt når en synes en ting er ikke vakker fordi en ikke tør gjøre det.” (s. 64) Enligt Butler kan kritiken av normerna ”förstås som en granskning av begreppen som begränsat livet”, och därigenom öppnas ”möjligheter till andra sätt att leva”.⁸² Fru Åshilds ifrågasättande av premisserna för vad inte anses ”vakkert” kan tolkas på just detta sätt.

Till skillnad från fru Åshild kommer Kristins möjlighet till aktörskap att till stor del begränsas till de rum som ligger utanför patriarkatets kontroll. Erlend blir förvånad och till och med orolig när han märker hur deras olovliga relation driver Kristin till att ljuga och förstålla sig: ”Det er underlig [...] at du er så rådsnar – det kunne jeg ikke tenkt om deg.” (s. 186) Detta agerande från Kristins sida står i motsättning till positionen som jungfru utifrån vilken Erlend vill definiera henne. Aktörskapet kommer senare i romantrilogin att förenas med de mörka, nästintill ondskefulla tankar och känslor som diskuterats i avsnittet ovan, och generera att Kristin i både ord och handlingar gestaltar den demoniska kvinnan till fullo.

⁸² Butler 2006, s. 25.

Liksom ungmön och den sexuellt erfarna kvinnan sätter den demoniska kvinnligheten vid dessa tillfällen avtryck på kroppen. Kristin beskrivs vara ”svart i øynene” och ha ett ”hånsk” leende på läpparna. (s. 354) När Erlend fått se denna demoniska sida av Kristin ställer han också den i motsättning till den rena jungfru som tidigare varit ram för hans förståelse: ”Aldri hadde jeg trodd det, Kristin – den tiden jeg beilet til deg og [...] gjorde meg så myk og så arm for å få deg – at du kunne være slikt et troll!” (s. 355)

Möjligheten för Kristin att genom förbindelsen med Erlend handla aktivt och våga strida för det hon vill ha, kontrasterar tydligt mot den passiva, begränsade roll som den kyska ungmön är hänvisad till, vilket ytterligare förstärker intrycket av att Kristin i sitt begär efter Erlend handlar utifrån ett genus- och sexualitetsmönster som ligger utanför ättesamhällets norm. Jag har tidigare diskuterat hur episoden med Arne och Bentein upprättar en annanhet i Kristins relation till män och därmed gör henne medveten om den begränsning av handlingsutrymmet som hennes sexualiserade kropp medför. I äktenskapsförhandlingarna med Erlends fränder placerar Lavrans även Kristin inom denna passiva roll. Kristin ”blir ikke lenge glad med en husbond uten han kan råde over henne”, men om hon hade ”vært en rådelysten, djerv og stridig kvinne, da hadde saken straks stått annerledes” (s. 272). Erlends frände Munan ifrågasätter dock faderns påstående: ”Kjære Lavrans, klager I over at møen er for lite stridig [...]” (s. 272) I denna scen etableras alltså återigen distinktionen mellan två kvinnliga kategorier; den milda, passiva mön ställs mot den aktiva, handlingskraftiga kvinnan. Kristins osäkra subjeksposition understryks då fadern definierar henne utifrån den ena kategorin och Erlends fränder, som känner till Kristins olovliga möten med Erlend, definierar henne utifrån den andra.

Den konflikt, som uppstår då den prägling demonens genus- och sexualitetsmönster har satt på Kristins karaktär konfronteras med ättesamhällets normer, påverkar starkt Kristins självbild och förstärker den inre konflikt som hon ska komma att brottas med under hela sitt liv. Vad gäller fru Åshild och Ragnfrid kan man se en markant skillnad i hur de förhåller den alternativa kvinnliga positionen till den sociala kontextens normativa idealitet. Fru Åshilds lugna kontrollerande karaktär grundas i ett försonande förhållningssätt till de konsekvenser normbrotten från det förflutna lett fram till. Kristin frågar henne vid ett tillfälle hur hon kan vara så glad med tanke på vad hon förlorat och fru Åshild svarar: ”Jeg har hatt min ønsketid, jeg, Kristin, og jeg er ikke så dum at jeg klager om jeg nu må holde til gode med saup og sur melk fordi jeg har drukket opp vinen min og ølet.” (s. 60) Ragnfrid som hör konversationen ställer motfrågan: ”Men den som har ødt arven sin på de usleste varer – og siden ser en skatt han gjerne ville gi livet sitt for å eie – synes I ikke han må gremme seg over sin egen

dårskap?” (s. 61) Dessa två citat illustrerar tydligt de två kvinnornas förhållningssätt till skuld och ångest. Ragnfrid kan inte förlåta vad hon syndat mot sin make, och tolkar därmed sönerns död och Ulvhilds olycka som ett straff. ”Jesus, Jesus, jeg ver det verd at du [Lavrans] skulle slå meg ihjel – aldri blir det ende på de ulykker jeg bringer over deg –” (s. 50), utbrister Ragnfrid förtvivlat efter den yngsta dotterns olycka. Detta är orsaken till hennes tungsinne och till hennes distanserade relation till Kristin.

Att Kristin inledningsvis försöker förtränga fadern, hemmet och istället tolka sin och Erlends hemliga kärleksrelation utifrån riddarnarrativet, gör att hon också kan anamma fru Åshilds avståndstagande från den patriarkala ordningen. När Erlend påpekar att hon kunde ”fått gode dager” tillsammans med Simon svarar hon leende: ”Å, jeg minnes noe fru Åshild sa en gang [...]. Jeg var bare barnet den gang – men det var noe om at de gode dagene faller til forstandige folk, men de beste dagene får den som våger å være uklok.” (s. 203) Kristin placerar här sig själv tillsammans med fru Åshild i kategorin ”uklok”, de som vågar handla i motsättning till den förståndiga samhällsnormen.

Det ska dock visa sig att fru Åshilds livsfilosofi, i likhet med riddarnarrativet, snarare får en slags sagokaraktär när den konfronteras med normsamhället. Fru Åshild berättar om sin ungdoms äventyr utifrån en distanserad, nostalgisk position och, som Kristin kommer att få erfara, är budskapet om att ta för sig i livet och att våga kämpa för kärlek, begär och äventyr svårt att förena med den faktiska verkligheten. Inte heller fru Åshild kan helt leva upp till sina ord när Erlend ber henne hjälpa honom och Kristin att rymma tillsammans: ”Lavrans har vært oss en trofast mann i mange år – han og hustruen hans er hederlige folk, og jeg [fru Åshild] vil ikke låne meg til å svike dem eller skjemme henne. La den møen være i fred, Erlend.” (s. 239) När hon uppmanas att i handling trotsa den patriarkala ordning som hon tidigare sagt sig förakta tvekar fru Åshild alltså. I denna situation är det Erlend som hänvisar till hennes tidigare utsagor: ”Det har Kristin nu selv sagt [...] at du talt om at hun og jeg kunne høve bra sammen. Og at Simon Andressøn var ingen husbond for henne.” Fru Åshild svarar med att själv ifrågasätta sanningen i sina ord: ”Å, jeg har sagt og jeg har sagt [...]. Jeg har sagt så meget i min tid, jeg.” (s. 240)

Liksom med riddarsagan är det alltså när Kristin småningom tvingas konfronteras med ättesamhällets definitioner som fru Åshilds livsfilosofi visar sig svår att efterleva och Kristins förhållningssätt kommer då mer och mer att likna Ragnfrids. Avgörande för denna utveckling är dråpet på Eline. Mötet med Erlends frilla inger Kristin en känsla av att något hon länge förträngt nu skulle komma att avgöras: ”Nu var hun innhentet, nytteløst å stride imot lenger. Men hun bad ikke for seg.” (s. 247) Från det att de först träffas på Haugen tills Kristin

tillsammans med Erlend driver Eline till självmord uppfylls Kristin av ett samlat lugn; hon ber inte om nåd utan handlar istället själv för att säkra sin lycka. Samtidigt är det också först i denna situation som hon inser hur hennes självsvåldiga handlingar tvingar henne att såra andra människor:

Minnes du, moster [Åshild], du sa til meg en gang det er godt når en ikke tør gjøre det en ikke synes er vakkert. Men det er ikke så godt når en synes en ting er ikke vakker fordi en tør ikke gjøre det. [---] Det er så at jeg har alt gjort meget som jeg skulle trodd en gang jeg torde ikke for synden. Men jeg så ikke da at det følger med synd at en må trede ned andre. (s. 259)

Kristin hänvisar här återigen till visdomsord fru Åshild gett henne under uppväxten, men denna gång inte för att rättfärdiga sitt handlande utan istället ifrågasätter Kristin riktigheten i fru Åshilds livsfilosofi.

Fru Åshild och Ragnfrids skilda reaktionsmönster inför den patriarkala normen kan förklaras genom skilda maktpositioner. Utifrån förståelsen om normeringens reglering av genus och sexualitet kan fru Åshild sägas ha makt över omgivningens tolkning av hennes eget genus; hon kontrollerar sin egen benämning. Därmed upplever hon inte heller den självförnekelse som är förenad med att leva underkastad den sociala normens benämning.⁸³ Ragnfrid å andra sidan besitter inte denna auktoritära förmåga att ställa sig utanför normsamhället och tvingas på så sätt se sig själv ur andras ögon och den bestraffning som den normativa blicken utdelar har en förtärande effekt. Som den demoniska kvinnan besitter båda dessa karaktärer ett aktörskap, men att fru Åshild kan kontrollera denna konstruktion av sig själv stärker aktörskapet, medan Ragnfrids försvarslösa position gör henne passiv. Kristin har som sagts använt fru Åshilds förhållningssätt till att försvara sina handlingar, men i och med det återinträde i den patriarkala ordningen som trolovningen med Erlend innebär, växer alltså skuld känslorna inför dem hon bedragit och trotsat: ”Vi har gjort så megen urett [...]. Og det gnager mest på hjertet mitt at jeg har gjort min far så megen sorg. Han er ikke glad for dette nu heller. Og enda så vet han ikke – visste han alt, da tok han vel sitt vennskap aldeles fra meg.” (s. 283 f) Dessa skuld känslor som plågar både Ragnfrid och Kristin genererar ett slags begär efter bestraffning och kroppslig smärta vilket kommer att diskuteras närmare i nästa avsnitt.

Den demoniska kvinnligheten är alltså starkt närvarande i *Kransen* dels genom allfrun, Ragnfrid och fru Åshild som alla i olika grad personifierar denna konstruktion, dels genom att

⁸³ Jämför med Butlers diskussion kring benämning av homosexuella i Butler 2005, s. 204 f.

Kristin tvingas söka nya sätt att konstituera sig själv som subjekt och därmed aktualiserar denna kvinnliga position.

Det hängivna helgonet

Under den andra resan Kristin som barn gör tillsammans med sin far besöker de både Hamar, Oslo samt Lavrans odalgård Skog, men det är bara Hamar och dess domkyrka som skildras närmare. Här möter Kristin munken Edvin för första gången och under hans inflytande får Kristin tillgång till ytterligare en avvikande kvinnlig position, helgonet. Liksom demonen och jungfrun utgör helgonet alltså ett mönster för kvinnlighet, vilket etableras i romanvärlden under Kristins barndom och därmed utgör ett genus- och sexualitetsmönster som är tillgängligt för Kristin i hennes försök att efter normbrottet förstå sig själv utifrån en begriplig genusidentitet.

Religionshistoriken Per Beskow definierar i *Helgonen. Hjältar, martyrer, heliga dårar och andra* (2011) helgonet som en människa som blivit ”föremål för en särskild religiös vördnad”.⁸⁴ Variationen mellan olika helgons handlingar och livsöden är självklart stor, men generella egenskaper menar Beskow är att personen ska ha blivit kallad av Gud till att leva ett heligt liv, ha visat ”heroiska dygder” vilket innebär ståndaktighet i tron trots motstånd och frestelser. Martyrer var vanligast under kristendomens tidiga period och bland dessa fanns flera kvinnor.⁸⁵ I trilogin om Kristin Lavransdatter förekommer en rad helgon, både manliga och kvinnliga, och liksom jungfrun är helgonet som fiktiv berättelse, till stor del integrerad i ättesamhället genom dess centrala roll inom den kristna tron. Men som genus- och sexualitetsmönster är det dock uppenbart att helgonet i stor utsträckning står i motsättning till idealiteten ungmön. Det jag här ställer Kristins identitetsformering i relation till är helgonfiguren så som den framställs i Undsets roman. Det kvinnliga helgon som presenteras mest utförligt där är Sankta Theodora. Legenderna om henne och Sankt Didymus får Kristin berättad för sig i klostret.

Mötet med munken

En viktig representant för den form av självvuppoftande tro som karaktäriserar helgonet är broder Edvin. På samma sätt som fru Åshild spelar han en central roll under Kristins barndom genom att förmedla livsvisdom och vägledning. Bland andra Steen betraktar dessa karaktärer

⁸⁴ Beskow 2011, s. 9.

⁸⁵ Beskow 2011, s. 11 ff (citats s. 15).

som varandras motsatser: Det är ”tydelig at alle de episoder hvor Kristin er lengst borte fra [...] Edvins råd og innflytelse, står i Åshilds tegn”.⁸⁶ Detta motsatsförhållande utgår från att de skilda livsval gestalterna förespråkar svarar mot den binära motsättningen mellan himmelska och jordiska krafter som flera av de författare som skrivit om *Kristin Lavransdatter* tolkar som verkets bärande tematik. För mitt perspektiv är det dock mer relevant att ställa fru Åshild och broder Edvin i relation till den patriarkala kontexten och då framträder snarare paralleller mellan karaktärerna, vilket motiverar att betrakta dem som representanter för två olikartade föreställningar om kvinnan som båda står i motsättning till den rådande normen. Även Bliksrud ser en förbindelse mellan broder Edvin och fru Åshild, då hon definierar båda karaktärerna som avvikare genom att de ”frivillig gitt avkall på sosial fremgang og suksess”.⁸⁷

Parallelliteten framträder inte minst genom skildringen av Kristins två inledande resor, då hennes intryck av fjället och av Hamars domkyrka uppvisar tydliga likheter. Genom barnet Kristins blick beskrivs kyrkobyggnaden ”stor som et fjell” och när hon stiger in är det ”som å gå inn i berget” (s. 34). På samma sätt som fjället förefaller ogripbart och rymmandes okända varelser, är inte heller kyrkans rum helt åtkomligt för Kristin: ”Hun kunne ikke se til bunns i mørket hvarken over seg eller til sidene [...]” (s. 34) Ljuset, prakten och de förgyllda föremålen får henne att tänka på berget och ”dvergmøens åsyn kom for henne” (s. 35). Även domkyrkan fungerar alltså som en vidgning av den trygga värld som Jørundgård utgör och liksom på fjället jämför Kristin här sina intryck med det bekanta hemmet. Mest talande av dessa jämförelser är hennes upplevelse av Kristusfiguren som här sitter ”stor og streng, høyt oppløftet på korset”:

Hun ble redd – han så ikke mild og sorgfull ut sånn som hjemme i deres egen lune, tømmerbrune kirke, der han hang med gjennomstungne føtter og hender tungt efter armene sine og bøyde det blodbestenkte hode under tornekronen. Men han stod på et trinnbrett med stivt utstrakte armer og opprett hode, håret var gyldentglinsende og kronet med gullkrone, ansiktet hevet og barskt. (s. 35)

Här finns även en parallellitet mellan alffruns ”krans av gullblomster” (s. 27) och Kristus ”gyldentglinsende” hår ”kronet med gullkrone”. Tillsammans med broder Edvin upplever Kristin dessutom något som kan liknas vid speglingen i bäcken, där hon ser alffruns ansikte. Broder Edvin låter nämligen Kristin spegla sig i de tavelfönster av målat glas som han tillverkar åt klosterkyrkan: ”[H]un selv og munken stod midt i glansen [---] ’Stå her,’ hvisket

⁸⁶ Steen 1996, s. 178.

⁸⁷ Bliksrud 1988, s. 225.

han, 'så lyser det like på deg av Kristi egen kappe.'" (s. 41 f) Speglingen, menar Kristina Fjelkestam i "Den nya kvinnans skugga. Kvinnlig homosexualitet i Margareta Subers 'Charlie'" (2010), är ett laddat motiv i texter av kvinnliga författare och "på ett avgörande sätt knutet till föreställningar om identitetsskapande processer".⁸⁸ Att Kristin först ser alffruns anlete i vattnets spegelbild och därefter speglar sig i glansen från "Kristi egen kappe" kan sägas visa på det inflytande demonen och helgonet senare kommer att ha.

Med broder Edvin möter Kristin en gudstro som skiljer sig från det patriarkala ättesamhällets mer lagbundna kristendom. Oftestad kallar den väg broder Edvin förespråkar "sjelens asketisk-mystiske vei til Gud".⁸⁹ Av bland andra abbedissan fru Groa betraktas broder Edvin som en "usikker gudsmann" som inte insett att hans första plikt är "lydighet mot de foresatte" (s. 172). Broder Edvins brott består främst i att han brutit mot biskopens bud samt skriftat, begravt och döpt utstötta, fattiga eller bannlysta människor. Denna gestaltning kan jämföras med de präster Kristin möter i hemmiljön, vilka Steen beskriver som "nidkjære og pliktoppfyllende".⁹⁰ Lavrans skildras i romanen som en ovanligt from man och som i ungdomen önskade att gå i kloster, men Thorn menar att han ändå har mer av "Lovens ånd, enn av Evangeliets frigjørende glede" och att både Lavrans och Ragnhild, trots sitt fromma leverne saknar "den tillitsfulle tro på syndenes forlatelse".⁹¹ Som död kommer även broder Edvin senare i romantrilogin att bli föremål för en kanoniseringsprocess.

Broder Edvin kommer att kalla Kristin till denna djupare, innerligare gudstro på ett liknande sätt som alffrun lockar med sin gyllene blomsterkrans: "Enn du da, Kristin – hvordan ville du like det å ofre dette vakre håret ditt og tjene Vårfrue som disse brudene jeg har tegnet her?" (s. 46) De "brudene" broder Edvin här framhåller som förebilder är helgonen Sankta Sunniva och Sankta Kristina som han tecknat i sina fönstermålningar. John Coakley har i "Friars as Confidants of Holy Women in Medieval Dominican Hagiography" (1991) undersökt den nära relation som kan iaktas mellan en del av medeltidens heliga kvinnor och de munkar vilka uppträdde som deras andliga vägledare. Coakley menar att denna relation byggde på en fascination för kvinnan och genom hennes "very differentness from the men" sökte munken en gudomlig närvaro som han inte kan finna "through either their office or their knowledge".⁹² Ett liknande förhållningssätt intar broder Edvin stundom gentemot Kristin:

⁸⁸ Fjelkestam 2010, s. 106.

⁸⁹ Oftestad 2003, s. 157.

⁹⁰ Steen 1996, s. 147.

⁹¹ Thorn 1975, s. 134.

⁹² Coakley 1991, s. 245.

Jeg [broder Edvin] hørte et sang en gang, da jeg var i utlandene, om en munk som ikke kunne tro at Gud elsket alle oss usle, syndige –. Det kom en engel og rørte ved hans syn, og han så en sten på havets bunn, og under stenen levde et blindt, hvitt, nakent dyr, og han så på det til han fikk det kjær, for det var så lite og skrøpelig. Da jeg så deg [Kristin] sitte der så liten og skrøpelig [...] da tenkte jeg det ver rimelig at Gud elsket slike som deg, vakker og stjer var du, og enda trengte du vern og hjelp. Jeg syntes jeg så at hele kirken med deg inni lå i håndloven til Gud –. (s. 175)

Kristin beskrivs här, i sin passiva uppenbarelse, väcka en gudomlig insikt hos broder Edvin på samma sätt som ängeln öppnar den tvivlande munkens ögon och visar honom hur Gud kan älska alla varelser. När Kristin, som trolovad med Erlend, återser munken beklagar han att hon inte valt att följa honom: ”Jeg har tenkt ofte, Kristin, at hadde det båret til slik at vi hadde møttes oftere, da kunne du blitt som min åndelige datter.” (s. 281) Broder Edvin kan alltså sägas försöka interpellera Kristin till rollen som helig kvinna. Kristin väljer dock inte broder Edvins väg, men genom honom medvetandegörs hon om möjligheten att utifrån denna alternativa kvinnliga position, skapa sig ett annat livsöde än det äktenskap hon varit ämnad åt från födseln. Helgonet som ett alternativt genus- och sexualitetsmönster kommer därigenom att finnas närvarande i Kristins liv och påverka hennes självförståelse.

Kroppsligt lidande som en väg till rening

En central aspekt av den kvinnliga position som jag har valt att kalla helgonet är den tydliga åtskillnad mellan kropp och själ som upprättas i denna konstruktion; skändandet av kroppen inverkar inte negativt på den inre själen. ”Kyskheter er som en lampe, men kjærlighet til Gud er flammen”, förklarar Theodora, och ”om han [Kristus] vil tilstede at I bryter mitt legeme [...] da skal ikke det regnes meg til skam” (s. 119). Själens *kan* alltså förbli ren oavsett vilket våld eller vilka vanhedrande handlingar som riktas mot kroppen. I sin oro över att efter första samlaget med Erlend ha blivit gravid, drömmer sig Kristin bort i romantiska fantasier om hur hon rymmer från klostret och i fattigdom, hårt arbetande, utstår skällsord från omgivningen för att hon inte vill yppa faderns namn. I en version av drömmen föreställer sig Kristin att hon även dött i barnsäng innan hon återförenats med Erlend, men trots de plågor hon genomlidit finner han henne ”snehvit og fager i den fattige bondesengen” (s. 167). Vad Kristin här konstruerar är ett narrativ där hon trots sin kroppsliga synd och det lidande som följer bevarar en inre renhet så att hon på sin dödsbädd kan utstråla samma oskuldsfullhet som före samlaget med Erlend.

Denna förståelse av förhållandet mellan kropp och själ skiljer sig radikalt från ättensamhällets, där kroppen betraktas som faderns egendom och ett begränsande av kroppens

handlingsmöjligheter är en förutsättning för ungmöns heder. Som sagts tidigare tolkas den kroppsliga praktiken att förlora sin oskuld, inom patriarkatet, som en genomgripande transformering av subjektets inre kärna; själen omformas alltså beroende av vad som görs mot kroppen. Att kroppsligheten tolkas på olika sätt för ungmön och helgonet leder även till att skilda inre egenskaper idealiseras. För ungmöns del är det ett oskuldsfullt, barnligt och icke-sexuellt tillstånd präglat av passivitet som utgör idealet, medan det för helgonets del är en brinnande, hängiven tro och ståndaktighet som idealiseras.

Insikten om konsekvenserna av den patriarkala förståelsen av kroppen kommer också över Kristin som en stark kontrast till de tidigare drömmarna: ”Så stod det et øyeblikk isnende klart for henne – barnet, det var ikke noe hun tenkte seg, det var det uavvendelige; hun måtte svare en dag for det hun hadde gjort – og hun syntes at hennes hjerte stanset av skrekk.” (s. 168) Här kan man iakttä samma diskrepans mellan de handlingsmöjligheter som legendens romantiska narrativ erbjuder och den faktiska verklighetens praktik, vilket tidigare diskuterats gällande riddarsagan.

Samtidigt som helgonets trots mot samhälleliga strukturer upprättar en åtskillnad mellan kropp och själ fungerar våldet mot kroppen även som förutsättning för helgonets möjlighet att just visa ståndaktighet i tron. Elizabeth Robertson undersöker i ”The Corporeality of Female Sanctity in *The Life of Saint Margaret*” (1991) kroppslighetens betydelse för skildringen av kvinnliga helgon. Hon menar att föreställningen om kvinnan som bunden av och definierad genom sin kropp och sexualitet är styrande för hur kvinnans status som helig upprättas: ”Physicality is not only a woman’s problem, however: it is also her solution. Physical suffering was the primary corrective to female sexual temptation.”⁹³ Våldet mot kroppen lämnar alltså inte bara själen ren utan kan också förstås som ett medel för att uppnå renhet; synden tuktas genom lidande. Fysiskt lidande som en väg till själslig rening är en förutsättning för helgonkonstruktionen av Theodora och även broder Edvin ger uttryck för denna tanke när han vid ett tillfälle besöker Jørundgård. Då han har bott ute i ödemarken har de fattiga kommit att se honom som ”en hellig eremitt” och visat honom stor vördnad. För att stävja sitt högmod menar då broder Edvin att det kan ”være gagnlig for meg å kjenne lusene bites og slåss på skinnet mitt og høre de gode husfruene, som vil ha det rent og sømmelig i stuene sine, rope at denne skitne munkepelsen kan vel ligge på låven sommerstiden” (s. 83 f). Den fysiska smärtan och omgivningens föraktfulla bortvisande skulle alltså rena själen.

⁹³ Robertson 1991, s. 269 ff (citats s. 272).

Även Kristin handlar utifrån föreställningen om att skuld känslor bekämpas genom kroppslig smärta. Ulvhilds invaliditet efter olyckan får Kristin att tänka tillbaka på broder Edvins ord i Hamars domkyrka och önska att hon hade viljan att hörsamma hans kallelse och gå i kloster för sin systers skull, men ”hun ville ikke ha den troen, hun elsket ikke Gud og hans moder og de hellige slik, ville ikke elske dem slik engang – hun elsket verden og lengtet efter verden” (s. 80). Senare berättar Kristin för sin far om hur hon försökt bota dessa själviska tankar: ”Minnes du de skoene jeg sydde til henne [Ulvhild] med perler på nu i høst; jeg stakk fingrene mine så vondt, jeg blødde efter den hvasse gulltråden [...]” (s. 106) En direkt parallell till Kristins blödande fingrar finns i en tidigare scen när Ragnfrid försöker kväva ångesten över sina synder genom att kröka handen om en glödande pinne ”så det lyste blodrødt ut mellom fingrene hennes” (s. 61).

För broder Edvin handlar tron om en ständig kamp mellan kärleken till Gud och kärleken till världen och i denna kamp är den fysiska smärtan ett nödvändigt offer. Den man som inte älskade Gud skulle trivas i helvetet och ”da ville ikke ilden brenne ham hvis han ikke lengtet efter svale, og han ville ikke føle smerte ved ormenes bitt hvis han ikke kjente lengsel efter fred” (s. 45), förklarar broder Edvin för Kristin under deras första möte. Tanken att smärta och lidande ska rena själen kan också ses som en förklaring till att Kristin under tiden förbindelsen med Erlend hemlighålls känner en sådan stark längtan efter att straffas. Hennes tro på att straffet ska komma som en naturlig, oundviklig konsekvens av brottet är både betryggande och skrämmande.

Vad gäller förståelsen av straffet som en oundviklig konsekvens anser jag att man kan se ett ambivalent förhållningssätt i romanen. Det straff Kristin längtar efter under sitt dubbelliv i klostret är det patriarkala straff som ett avslöjande skulle innebära, en önskan som kan förstås som en längtan efter att återigen vara en del av den gemenskap hon efter samlaget med Erlend känner sig avskuren ifrån. Att intala sig själv att hon och Erlend kommer att få stå till svars för sina handlingar är också ett sätt för Kristin att, som jag tidigare har diskuterat, tillfälligt kunna blunda för de normer hon under uppväxttiden anammat. Istället för att direkt konfronteras med det felaktiga i sina handlingar, ”trøstet [Kristin] seg med at det kom nok en dag da hun skulle bøte dyrt for alt de hadde stjålet seg til å ta” (s. 194). Senare kommer Kristin dock att förvänta sig en annan typ av straff, straffet från en högre makt eller Gud. Ragnfrid tolkar de olyckor som drabbat hennes barn som ett Guds straff över de synder hon begått mot sin make. På samma sätt tolkar Kristin faktumet att hon trots upprepade samlag med Erlend inte blivit gravid som ett tecken på att hon och Erlend skulle komma att straffas genom hennes ofruktsamhet. När hon senare går med den ofödda sonen, Nåkkve, räds hon på

samma sätt för att Gud ska straffa henne genom att göra barnet vanskapt: ”Ofte var Gud så barmhjertig at han refset ikke foreldrenes synder på de arme barna, om han nu en gang imellom måtte vise menneskene et tegn på at han kunne ikke tåle deres ondskap uavlatelig.” (s. 360) Guds straff drabbar dock aldrig Kristin på det sätt som hon förutspår; hon är inte ofruktsam och Nåkkve föds frisk och välskapt. Strax före Erlends och Kristins bröllop brinner bygdens kyrka ned till grunden och även detta tolkar Kristin som ett tecken från Gud till henne, men när hon delger prästen Sira Eirik sin oro ifrågasätter han skarpt hennes benägenhet att tolka Guds verk som ett direkt svar på hennes handlingar: ”Tenker du at Gud bryr seg så meget om hvordan dere tispene flyr og spiller dere bort, at han skulle brenne opp en fager, ærefull kirke for din skyld! [---] Hver og en har sine synder å svare for; derfor er vel denne ulykken kommet over oss alle.” (s. 299)

Mycket tyder alltså på att det i första hand är Kristin som förväntar sig detta externa straff som en oundviklig konsekvens av brottet och för henne blir det en sätt att dels göra sina normbrott begripliga, dels, genom tanken om att konkret fysiskt lidande kan rena själen, finna ett handlingsmönster som kan föra henne tillbaka, ur det tillstånd av ångest och skuld som den normativa tolkningen av hennes handlingar placerat henne i.

Ett ståndaktigt trots mot ättesamhället

Kristin kan i sin förbindelse med Erlend sägas handla helt i motsättning till helgonets narrativ. I legenden om Sankta Theodora berättas hur hon räddas ur skököhuset genom att fly dold under Didymus kappa. Som Solberg uppmärksammat leder Erlend istället Kristin *in i* Brynhild Flugas gård dold under sin mantel.⁹⁴ Trots detta menar jag att man i Kristins kamp för en framtid med Erlend kan se likheter med det ståndaktiga trots mot samhällets normer som helgonet uppvisar genom sin tro.

Att Kristin tolkar helgonlegenden som en narrativ modell, utifrån vilken hon kan förstå sitt eget liv framgår tydligt när hon under sin första dag i klostret hör berättelsen om Sankta Theodora och genast jämför denna kvinnas förhållningssätt till det sexuella hotet med sin egen reaktion inför Benteins våldsamhet, för att sedan koppla Sankt Didymus samman med den döda vännen Arne. Berättelsen och insikten om sitt eget bristfälliga handlande påverkar Kristin starkt och hon har ”den største møye med å holde sine tårer tilbake” (s. 120).

Helgonets handling att offra sin kropp för tron innebär också ett aktivt hävdande av rätten till samma kropp. När Theodora väljer skököhuset hellre än att följa hövdingens vilja, bjuder

⁹⁴ Solberg 1997, s. 134.

hon den patriarkala ordningen motstånd genom att vägra upplåta sin kropp varken till äktenskapet eller till ogudaktiga praktiker. Bliksrud beskriver hur även berättelsen om Sankta Kristina kretsar kring kvinnans trots mot faderns vilja och hennes flykt undan äktenskapet.⁹⁵ På liknande sätt framhåller Kristin inför sina föräldrar att får hon inte Erlend kommer hon att lämna sin plats som stormansdotter antingen genom nunnedoket eller genom döden: ”Da vil jeg be til Gud natt og dag, natt og dag, at skifter I ikke sinn, så må han ta meg herifra.” (s. 229) Även Kristins sätt att förstå sitt trots mot fadern och den samhällsordning han representerar har likheter med helgonets orubbliga ståndaktighet i tron. Att hålla fast vid korset är en ständig kamp, förklarar broder Edvin för Kristin, och ”en får klenge seg til det som en kattunge til en fjel, når den er falt i sjøn” (s. 46). Vid upprepade tillfällen framhåller Kristin sin vilja att hålla fast vid Erlend just som den enda hållpunkten i sitt liv. Ulvhilds död utgör den hårdaste prövningen: ”Hun [Kristin] skjønte ikke hvordan hun holdt ut. Hun husket neppe selv hva hun holdt ut for, men sløv og stum av smerte holdt hun seg oppe og falt ikke til fote.” (s. 265)

I likhet med demonen och jungfrun är alltså helgonet en kvinnlig position som Kristin hämtar element ifrån då hon efter samlaget med Erlend behöver nya vägar att förstå sig själv som kvinnligt subjekt och förhålla sig till den idealitet ungmön utgör. På liknande sätt som jungfrun av Lavras avfärdas som fiktion, kommer även broder Edvin att visa för Kristin att helgonets ståndaktiga väsen inte går att applicera på den kamp hon fört för att vinna Erlend. Efter att Kristin bekant sina sexuella handlingar har broder Edvin inte längre sett möjligheten att göra henne till sin ”åndelige datter”. ”Jeg har ofte bedt om at du måtte få lengsel efter klosterlivet” förklarar broder Edvin när han och Kristin möts för sista gången: ”Men ikke siden du sa det du vet. Jeg ville du skulle kommet til Gud med kransen din, Kristin –” (s. 281) Det gudomliga, som broder Edvin såg i barnet Kristin finns inte längre kvar sen hon förlorat sin oskuld till Erlend. I likhet med den patriarkala ordningen kopplar broder Edvin här samman det kroppsliga och det andliga och avfärdar därmed helgonet som ram för Kristins subjektskonstituering.

Helgonet ska dock åter aktualiseras när Kristin senare i livet brottas med sin skuld. Hennes sista gärning, då hon som änka, i romantrilogins sista del *Korset*, har lämnat Jørundgård och sina söner för att ansluta sig till systrarna i Reins nunnekloster, kommer att följa det genusmönster helgonet utgör. Under pestens härjningar ger Kristin sig ut i bygden för att hindra en grupp män från att offra ett barn till den hedniska dödsgudinnan Hel. För att

⁹⁵ Bliksrud 1988, s. 224.

övertyga männen om Guds nåd och det felaktiga i att i tid av nöd vända sig till hedniska gudar, erbjuder hon sig att hämta barnets mor som fjorton dagar tidigare dött i pesten.”Gå ut dit, gå nu i natt – så skal jeg tro dere er drivende fulle av hellighet og dyd”, utmanar en av männen henne och fortsätter:

’Gå nu – så skal vi tro på Guds miskunn –’
Kristin rettet seg, hvit og stiv:
’Jeg skal gå.’(s. 1253 f)

Att föra den fattiga kvinnans lik till en kristlig begravning blir Kristins död, då hon efter denna gärning själv insjuknar och avlider. Eftersom handlingen syftat till att bevisa Guds nåd och bekämpa djävulens inflytande över människan, och därtill kostar Kristin livet, kan hon sägas lämna jordelivet som en martyr. Hennes död är plågsam, som

en stingende, utenkelig smerte som noe innvendig, rotfestet helt ut i hvert ytterste ledd av hennes lemmer, ble revet løs. Alt som var inni brystet hennes, ble slitt ut – hun kjente halsen full av det, munnen fyltes med blod som smakte av salt og av skittent kobber [...]. (s. 1260)

Beskrivningen av den kroppsliga smärtan som om lemmar rycktes loss och hennes innanmäte ”ble slitt ut” ligger nära den kroppsliga tortyr som Robertson menar utmärker den medeltida kvinnans väg till helighet. Den syndiga kroppen kan bara överskridas ”through her body, primarily by countering her physicality with her endurance of extreme physical torture”.⁹⁶ I dödsögonblicket upplever Kristin också en harmonisk enighet med Gud. I de sista klara ögonblicken kommer insikten om att ”Gud hadde holdt henne fast i en pakt som var blitt satt for henne, uten hun skjønnte det, av en kjærlighet som var blitt øst over henne” (s. 1263 f).

Helgonet som ett alternativt genus- och sexualitetsmönster introduceras alltså för Kristin under hennes uppväxt. Det aktörskap denna roll erbjuder utnyttjar hon inledningsvis för att hävda sin rätt att ståndaktigt hålla fast vid sitt kärlekslöfte till Erlend. I slutet av sitt liv riktar Kristin dock sitt mod och sin hängivenhet mot Gud och genom att inta martyrens position blir hennes död en förenig mellan den kroppsliga smärtan och den fridsamma känslan av att vara i Guds närhet som så tydligt utmärker romanvärldens helgonfigur.

⁹⁶ Robertson 1991, s. 269.

Den splittrade bruden

Att Lavrans till slut godkänner Kristins och Erlends trolovning innebär, som tidigare konstaterats, ingen lösning på den inre konflikt Kristin upplever och inte heller bröllopsfirandet kommer att innebära någon försoning, utan snarare fördjupas konflikten ytterligare. I denna avslutande del kommer skildringen av Kristins och Erlends bröllop att undersökas närmare, för att på så sätt föra samman en del av de trådar jag tagit upp tidigare i analysen. Avslutningsvis sammanfattas uppsatsens resultat.

Bröllopet

Trots att det är med möns utslagna hår och gyllene krona som Kristin till slut står som Erlends brud är möjligheten att forma sin genusidentitet utifrån ungmöidealet långt borta. De flesta i hennes omgivning har kunskap om hennes och Erlends olovliga sexuella relation och den långa kampen med fadern har skapat en distans som omöjliggör ett återvändande till den trygga tillvaron som hans dotter. Formellt sett innebär dock äktenskapet att Kristin kan lämna den socialt och ekonomiskt utsatta ställningen som förförd ungmö och, genom att definieras utifrån den nya normativa genusidentiteten, hustrun, återigen intar en trygg position inom ättesamhällets patriarkala ordning. ”[N]u er det ikke lenge til du er berget under hustrulinet” (s. 307), försäkrar fru Åshild och Kristin upplever själv denna huvudbonad som renande och skyddande när hon ser den vid sin sängkant: ”Det så så friskt og svalt og rogivende ut.” (s. 314) Men Kristin kommer inte att känna någon frid. Att ta på sig denna nya identitet suddar inte ut minnena av och skulden över det hon brutit för att få stå som Erlends brud. Skuldkänslorna övermannar henne och stundom har hon svårt att bevara självbehärskningen. Hon ”fölte det som det gikk skred efter skred i hennes sinn, alt ble revet ned som hun hadde bygget opp”. (s. 310) Inte heller kan hon utplåna de drag i sin karaktär som väckts i och med att hon genom normbrottet klivit utanför den position patriarkatet tilldelat henne. Bröllopet, som borde vara en glädjens fest, ett lyckligt slut på Kristins och Erlends snåriga kärlekssaga, blir istället en rannsakningsprocess, en inre uppgörelse med allt Kristin förträngt, brutit mot och kämpat för. ”Jeg tenker [...] på alle dem som vi har gjort vondt for at vi skulle leve denne dagen –” (s. 309), förklarar hon sitt nästintill apatiska uppträdande inför fru Åshild. Det ofödda barnet kan ses som en symbol för den överlappning som etableras mellan positionen som förförd mö och hustru.

Att äktenskapet med Erlend innebär att Kristin återigen underkastar sig den patriarkala ordningens strikta reglering av kvinnans kropp och sexualitet är synligt genom hela bröllopsceremonin. Kvinnans passiva roll inom ättesamhället manifesteras på Kristins kropp genom beskrivningen av brudutstyrelsens alla smycken: ”Et forgylt sølvbelte var slengt tre ganger om midjen hennes, og om hals og barm lå kjede utenfor kjede, ytterst farens gamle gyldne med det store relikviekors. Hennes hender, som lå i fanget, var tunge av ringer.” (s. 305) Hennes kropp blir alltså den yta där patriarkatets nyvunna kontroll framträder. Under denna tyngd har Kristin svårt att ens resa sig och leds sedan genom bröllopsceremonin från den ena handen till den andra. Kroppen blir även en yta för konflikten mellan ungmöidealet och Kristins normöverskridande handlingar. Tydligast framgår detta genom den dubbla tyngden, dels från brudkronan hon bär över det utslagna håret, symbolen för den orörda mön, dels från det ofödda barnet, ett ofrånkomligt bevis på hennes sexuella handlingar: ”[H]un knelte under den tunge brudekrone og følte den dumpe, knugende tyngsel i sitt skjød – syndebyrden hun bar.” (s. 311) Denna beskrivning av Kristins fysiska upplevelse kan jämföras med Erlends entré: ”Han sprang fra hesten, lett og uhemmet av de tunge, folderike klær.” (s. 307) På mannens kropp sätter den sexuella statusen inga hämmande avtryck.

Som hustru blir Kristin alltså formellt sett återigen en del av ättesamhället, men bröllopet innebär inte någon egentlig återförening med den sociala gemenskap hon en gång varit del av. Trots att bröllopfesten hålls på Jørundgård, upplever Kristin ett främlingskap inför sin omgivning: ”Alle mennesker som hadde kjent henne der hun levde før – de syntes som drømmesyner der de stod og fylte kirken [...]” (s. 310) Även fadern ser främmande ut i sin högtidsdräkt och när Kristin senare vandrar runt på gården är till och med husen obekanta: ”Kristin syntes ikke hun kjente seg igjen hjemme – og hun hadde mistet all sans av tid – stundene og bildene fløt så underlig løsbrutte om hverandre.” (s. 313) Den enda hon under bröllopsceremonin kan se tydligt är fru Åshilds man Björn som med ”sine døde øyne” (s. 310) inte tar blicken från brudparet och bakom honom kommer även den döde Elines anlete att framträda: ”Hun [Eline] hadde reist seg opp og veltet av seg alle de stener som Kristin hadde strevet så med å få lagt på den døde.” (s. 311) Björns uppenbarelse – ”som en død mann som er galdret til live” (s. 309) – och Elines skepnad är båda representationer för den demoniska kvinnlighetens verk, den ene fru Åshilds offer, den andra Kristins. Under vigselceremonin varken hör Kristin prästens ord eller ser sin blivande man, utan istället för hon en inre dialog med Elines vålnad. Här återkommer föreställningen om straffet som en oundviklig konsekvens genom den dödas ord: ”Jeg har bøtet, og han [Erlend] må bøte, og du må bøte, når din tid kommer. Når synden er fullkommet, da føder den død –.” (s. 311) Rädslan för att det

ofödda barnet ska märkas av hennes synder kommer över Kristin och hon försöker be om Sankta Olavs nåd, men Elines förebråelser överröstar bönen: ”Mine barn, sa Eline, er vel ménløse, og det er ikke plass til dem i land hvor kristenfolk lever. Ditt barn er avlet i utlegd, det som mine barn. Ikke kan du kreve rett for det i det landet du er fart bort fra, mere enn jeg kunne kreve det for mine –.” (s. 312) Kristins tidigare självsvåldighet, bejakande av sexualiteten och aktiva kamp för att vinna det hon begärt ställs, genom Elines uppenbarelse, i direkt relation till den hårt reglerade position ättesamhället avsatt åt kvinnan samt de förödande konsekvenser en överträdelse genererar. Det ofödda barnet har gjort denna konflikt oundvikligt konkret; genom fostret är den inristad i Kristins kropp och hon kan inte längre förneka eller förtränga.

En tidigare scen som också illustrerar konflikten mellan normens ideal och den avvikande position som Kristins överträdelser har placerat henne i, utspelas då hon efter att ha fått brudkronan placerad på huvudet speglar sig i ett vattenkar:

Hun skimtet sitt eget ansikt stige hvitt opp fra vannet, det kom så nær at hun så gullkronen over det. Rundt om rørte seg så mange lyse og mørke skygger i speilet – det var noe hun var like ved å minnes – så var det som hun skulle dåne bort – hun tok for seg om karets rand. (s. 306)

Denna spegling har sin direkta parallell i romanens inledning då barnet Kristin, smyckad som en vuxen mö, speglar sig i fjällbäcken och däri ser alffrun lockande vinka med en gyllene krans av blommor. Det oskuldsfulla barnet som då på lek, med en blomsterkrans över håret, iklätt sig rollen som ung kvinna och för första gången anar sexualitetens lockande och skrämmande kraft, kontrasterar skarpt mot bruden, som svimfärdig under den massiva guldkronan, bara ser skuggbilder framträda runt sitt bleka ansikte. Ytterligare en parallell finns i den scen då Kristin som barn, tillsammans med broder Edvin, speglar sig i ljust från fönstermålningen av Kristus. Här står Kristin mitt i kyrkan, omgärdad av ett heligt ljus och återigen upprättas en tydlig kontrast i jämförelse med de skuggor som omgärdar bruden i vattnets spegelbild. Dessa barndomens speglingar kan, som jag tidigare diskuterat, sägas visa på det inflytande över Kristins karaktär som demonen och helgonet senare kommer att få och i förhållande till dessa speglingsscener framstår skuggorna i vattenkaret som ytterligare ett tecken på brudens motstridiga position och splittrade självbild. Det som tidigare varit tydliga uppenbarelsen av dels sexualitetens lockelse, dels gudomlighetens strålgans, har nu förbytt i dunkla skuggbilder av mörker och ljus; den möjlighet till aktörskap som demonen och helgonet erbjöd är, i och med att Kristin genom bröllopet återigen underkastar sig den normativa ordningen, utom räckhåll för henne. Vad det är Kristin ”var like ved å minnes”

förblir oklart, men Hamm menar att det just är kopplingen till scenen på fjället som Kristin försöker formulera.⁹⁷ Utifrån min läsning gäller kopplingen båda de tidigare speglingarna. Kristins oförmåga att fånga dessa minnen understryker hur bröllopet utgör klimax för den inre konflikt som hon har brottats med. Hennes strävan efter att förstå sig själv utifrån en enhetlig genusidentitet syns i denna stund mer hopplöst än någonsin; brudens bleka spegelbild, omgärdad av ljusa och mörka skuggor, är omöjlig att förena med den oskyldigt blomstrande mö som speglade sig i fjällbäcken och i ljuset från Kristus mantel för så länge sedan.

De överväldigande skuldkänslor som under bröllopet drabbar Kristin med full kraft, orsakar även ett fysiskt tillstånd av smärta och lidande. Föreställningen om helgonets kroppsliga lidande som ett renande av själen får här genklang. Från att brudkronan placerats över Kristins utslagna hår beskrivs hennes väg genom vigseln, bröllopfesten och fram till brudsängen närmast som en golgatavandring. Med ”synkende svimmel” (s. 310), ”frostbyger nedefter ryggen” och en bedövande trötthet ”svaiet hun for hvert trinn” (s. 309); ”det rykket og skalv i hennes legeme da hun lå på kne og ble viet til Erlend” (s. 312). Bröllopet är en vändpunkt på så sätt att den bestraffning och det lidande Kristin tidigare stundom längtat efter nu tar ut sin rätt, dock inte som ett yttre straff på det sätt hon föreställt sig, utan inifrån, genom den skuld och ångest det innebär att inte kunna förena sin självbild med en genusidentitet som överensstämmer med det normativa samhällets ideal.

Trots att Erlend till stor del är frånvarande i skildringen av bröllopet, markeras här även en ny fas i Kristins relation till honom. Under Margretmässan när Erlend för första gången kysser Kristin frågar han henne strax innan, viskande: ”Er du ikke redd, Kristin?” (s. 150) Samma fråga viskar Erlend till Kristin precis innan han, i ladan, tar hennes oskuld: ”Litt –,’ hvisket hun tilbake og trykket seg inn til ham.” (s. 160) För jungfrun och riddaren, vilka har förts samman av en överjordisk, ödesbestämd kärlek, får denna fråga en romantisk innebörd, speciellt då den i båda fallen följs av en omfamning. Samtidigt markerar den könsordningens maktförhållande; det är Kristin som har anledning att vara rädd och det är Erlend som i sin roll som ridderlig förförare ställer denna fråga. När de två dansar tillsammans under bröllopfesten har dock Erlend vänt på begreppen när han återigen viskande frågar: ”Jeg blir redd for deg, Kristin – er du ikke glad –” (s. 313) Det är den distans som Kristins konfliktfyllda inre upprättar mellan dem som skrämmer Erlend, en distans som ska fördjupas då de aldrig kommer att ha samma perspektiv på dessa ungdomens synder. På samma sätt står även Erlends sista replik, när de två är ensamma i brudkammaren, i stark kontrast till den

⁹⁷ Hamm 2006, s. 23.

rannsakan Kristin genomgått: ”’Glem,’ bad han hviskende og hett, ’glem alt, Kristin min – alt uten det at du er min egen hustru, og jeg er din egen husbond –’” (s. 315) Kristin kan dock inte glömma. Den nya positionen som hustru kan varken sudda ut eller rymma de spår hennes tidigare handlingar satt i hennes självbild såväl som på hennes kropp.

Kristins och Erlends bröllop blir alltså inte kärlekssagans lyckliga slut, utan istället andas skildringen död och lidande. Inte minst genom den röda färgen som går igenom sceneriet: i Kristins scharlakansröda klänning, i det kala torra höstlandskapet där rönnbären lyser ”blodrøde” (s. 307), i Erlends ansikte där det enda Kristin kan fästa blicken på är ”de røde skjolder og flekker” (s. 309) från brännskadan som han ådragit sig under kyrkobranden och inte minst i det ”syndens brennemerker” (s. 311) som Kristin föreställer sig ska framträda på det ofödda barnets kropp. Att bröllopet för Kristin blir ett sådant klimax av smärta och ångest är helt beroende av diskrepansen mellan vad som försiggår i hennes inre och hennes yttre roll som den orörda ungmön, dottern till stormannen Lavrans, som med krona över utslaget hår ska giftas bort under storslagna former, en akt som stundom framstår lika klaustrofobiskt kvävande som skulden:

Kristin tenkte, hvis hun skrek nu, så det skar over sangen og de dype, messende mannsrøster – ljomet ut over folket. Ble hun kvitt Elines åsyn da – ville det komme liv i den døde mannens [Bjørns] øyne. Men hun bet tennene sammen. (s. 311)

Denna fantasi om uppror, om att avslöja den fars som utspelas runt omkring henne, kommer till Kristin i kyrkan, ögonblicket före hon vigs vid Erlend. Det är bara en tanke, men i denna tanke ryms frågan om skuldens ursprung, om normernas förtärande effekt och om hennes egen möjlighet till aktörskap. Kristin underkastar sig och biter ihop, men frågorna förebådar den konfliktfyllda tillvaro som kommer att präglade resten av hennes liv.

Avslutning

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka Kristins subjektstitulering, genom att analysera hennes försök att, utifrån olika kvinnliga positioner i romanen, forma en begriplig genusidentitet. Analysen har visat att normerande genus- och sexualitetsmönster spelar en avgörande roll för Kristins möjligheter att agera och förstå sig själv som kvinnligt subjekt. Den patriarkala idealiteten ungmön definierar Kristin under hennes uppväxt, samt dominerar den sociala kontext hon ingår i och därmed blir den styrande för hennes subjektstitulering. Att Kristin ger sig till Erlend är en viktig händelse då hon i och med denna handling överträder normen, vilket blir upprinnelsen till den konflikt som därefter präglar hennes

självförståelse och relation till omgivningen. I analysen har jag identifierat tre alternativa kvinnliga positioner, jungfrun, demonen och helgonet, vilka etableras i romanen genom motiv och bikastrukturer för att sedan aktualiseras, dels i Kristins försök att, utifrån nya ramar, forma en begriplig genusidentitet, dels i hennes strävan efter att få till stånd ett äktenskap med Erlend. När Kristin tvingas konfronteras med ättesamhällets normativa ideal ger dock hennes utnyttjande av dessa alternativa positioner upphov till både inre och yttre konflikter.

Jag har med denna uppsats velat ge nya perspektiv på Undsets roman *Kristin Lavransdatter*. Genom att läsa utifrån Butlers poststrukturalistiska förståelse av genusidentitet och subjektsskonstituering har jag visat hur avgörande den normativa regleringen av kvinnans genus och sexualitet är för gestaltningen av Kristin och därmed för romanens tematik. Snarare än en kvinna som slits mellan himmelska och jordiska krafter blir Kristin i min analys en kvinna som söker en utväg ur den strikta reglering som den tvingande normativa ordningen upprättar. Hennes försök att upprätta sig själv som subjekt tar sig ibland uttryck i desperata ageranden, ibland i romantiska fantasier, ibland i självutplånande skuldkänslor och ibland i aktiva upproriska ord och handlingar. Kristin kommer dock inte att finna någon enhetlig, begriplig form för sitt ”jag” och det är en splittrad brud som firar bröllop med Erlend. Äktenskapet erbjuder en ny normativ identitet, hustrun, men denna kan varken suddas ut eller rymma spåren av Kristins tidigare normöverträdelser och hennes sökande efter möjliga sätt att konstituera sig själv som kvinnligt subjekt kommer att fortsätta även i romantrilogins senare delar.

Litteratur

Aareskjold, Solveig, ”Kaos og kosmos hos Sigrid Undset”, *Kvinnesyn – tvisyn. En antologi om Sigrid Undset*, Oslo 1985, s. 103-126

Amadou, Anne-Lisa, *Å gi kjærligheten et språk. Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap*, Oslo 1994

Ambjörnsson, Fanny, *Vad är queer?*, Stockholm 2006

Beauvoir, Simone de, *Det andra könet* (1949), sv. övers. Adam Inczèdy-Gombos & Åsa Moberg, Stockholm 2002

Berg, Martin & Wickman, Jan, *Queer*, Malmö 2010

Berguson, Claudia Jean, *Challenging Authority. Saga, Gossip, Ballad and Legend as Narrative Voices in Sigrid Undset's Kristin Lavransdatter*, Seattle 2003

Beskow, Per, *Helgonen. Hjältar, martyrer, heliga dårar och andra*, Skellefteå 2011

Blikrud, Liv, *Natur og normer hos Sigrid Undset*, Oslo 1988

Blikrud, Liv, ”Norsk utakt. Sigrid Undset i litteraturvitenskapen”, *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift* 2005:1, s. 72-81

Butler, Judith, *Genus ogjort. Kropp, begär och möjlig existens* (2004), sv. övers. Karin Lindeqvist, Stockholm 2006

Butler, Judith, *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion* (1990), sv. övers. Suzanne Almqvist, Göteborg 2007

Butler, Judith, *Könet brinner!*, texter i urval av Tiina Rosenberg, sv. övers. Karin Lindeqvist, Stockholm 2005

Carlson, Åsa, *Kön, kropp och konstruktion. En undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus*, Eslöv 2001

Claussen, Jan M., *Sigrid Undsets Kristin Lavransdatter. Kristins religiøse utvikling*, Oslo 1982

Coakley, John, ”Friars as Confidants of Holy Women in Medieval Dominican Hagiography”, *Images of Sainthood in Medieval Europe*, ed. Renate Blumenfeld-Kosinski & Timea Szell, Ithaca, N. Y. 1991, s. 222-246

Fjelkestam, Kristina, ”Den nya kvinnans skugga. Kvinnlig homosexualitet i Margareta Subers ’Charlie’”, *Genusvetenskapliga litteraturanalyser* (2005), red. Åsa Arping & Anna Nordenstam, Lund 2010, s. 105-124

Hacking, Ian, *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton 1995

Halberstam, Judith, *Female masculinity*, Durham, N. C. 1998

Hamm, Christine, ”The Maiden and the Knight. Gender, Body and Melodrama in Sigrid Undset’s *Kristin Lavransdatter*”, *Scandinavica* 2006:1, s. 5-27

Heltoft, Bente, *Strukturgrundlag og livssyn i Sigrid Undsets romaner*, Oslo 1984

Järvstad, Kristin, *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige*, Stockholm 1996

Knudsen, Susanne, ”Om at bedrive metafor”, *Kvinnesyn – tvisyn. En antologi om Sigrid Undset*, Oslo 1985, s. 49-76

Oftestad, Bernt T., *Sigrid Undset. Modernitet og katolisisme*, Oslo 2003

Robertson, Elizabeth, ”The Corporeality of Female Sanctity in *The Life of Saint Margaret*”, *Images of Sainthood in Medieval Europe*, ed. Renate Blumenfeld-Kosinski & Timea Szell, Ithaca, N. Y. 1991, s. 268-287

Ruether, Rosemary Radford, ”Ecofeminism. Symbolic and Social Connections of the Oppression of Women and the Domination of Nature”, *Ecofeminism and the sacred*, ed. Carol J. Adams, New York, 1993, s. 13-23 (Ecology and justice)

Sedgwick, Eve Kosofsky, ”Mellan män” (1985), sv. övers. Sven-Erik Torhell, *Feminismer*, red. Lisbeth Larsson, Lund 1996, s. 62-83

Solberg, Olav, *Tekst møter tekst. Kristin Lavransdatter og mellomalderen*, Oslo 1997

Steen, Ellisiv, *Kristin Lavransdatter – en estetisk studie* (1959), Oslo 1996

Thorn, Finn, *Sigrid Undset. Kristentro og kirkesyn*, Oslo 1975

Undset, Sigrid, *Kristin Lavransdatter* (1920-22), Oslo 2007

Ystad, Vigdis, ”Kristin Lavransdatter og historien”, *Sigrid Undset i dag*, Oslo 1982, s. 101-132 (Meta)